

אוניברסיטת
בר-אילן

מרכז ארגוב לחקר העם היהודי
ומדינת ישראל ע"ש שלמה ארגוב

הציונות הדתית וההתיישבות ביו"ש

לנוכח תרחישים אפשריים של פינוי יישובים בהסכם שלום או בלעדיו, או השארת יישובים מחוץ לתחומי הריבונות הישראלית

חנן מוזס ומשה הלינגר

**הציונות הדתית וההתיישבות ביו"ש
לנוכח תרחישים אפשריים של פינוי יישובים
בהסכם שלום או בלעדיו, או השארת יישובים
מחוץ לתחומי הריבונות הישראלית**

חנן מוזס ומשה הלינגר

המחלקה למדעי המדינה
אוניברסיטת בר אילן

שבט תשע"ד
ינואר 2014

תוכן העניינים

1.....	מבוא
3.....	פרק 1 שאלות המחקר ומקורות המידע
3.....	1.1 שאלות המחקר והסעיפים העיקריים בדו"ח
3.....	1.2 מקורות המידע
8.....	פרק 2 המסקנות והתובנות העולות מהמחקר
8.....	2.1 המסקנות העיקריות ביחס לבורגנות הדתית לאומית
	2.2 המסקנות העיקריות ביחס לעמדותיהם העכשוויות של מתיישבי יו"ש, השייכים למגזר הציוני הדתי : במובן הרחב והמכליל ביותר של ההגדרה
14.....	2.2.1 עמדות בקרב המתנחלים ביחס לשאלת המחקר הראשונה :
14.....	הלקחים מההתנתקות והשלכותיהם :
	2.2.2 עמדות ביחס לשאלת המחקר השנייה : דפוסי התגובה ביחס לתרחיש של פינוי רחב היקף ביו"ש
21.....	2.2.3 עמדות ביחס לשאלת המחקר השלישית : הדמיון והשוני שבין ההתנתקות לבין פינוי עתידי כגורם שיכול להשפיע על תגובות עתידיות
34.....	2.2.4 עמדות ביחס לשאלת המחקר הרביעית : מידת השפעתה של אופן קבלת ההחלטה על הפינוי על עמדות ותגובות המתיישבים :
39.....	2.2.5 הנחות ביחס לשאלת המחקר החמישית : העמדות בקרב ציבור המתיישבים ביחס לתסריטים של הישארות יישובים מחוץ לתחומי הריבונות הישראלית
45.....	2.2.6 הנחות ביחס לשאלת המחקר השישית
51.....	סיכום
53.....	מקורות

ביוגרפיה:

ד"ר משה הלינגר, מרצה בכיר וסגן ראש המחלקה למדעי המדינה באוניברסיטת בר אילן. ועמית מחקר במכון הישראלי לדמוקרטיה. לשעבר ראש תוכנית ההידברות בין דתיים לחילוניים באוניברסיטת בר אילן, ראש מכון שוורץ לאתיקה, יהדות ומדינה בבית מורשה בירושלים ומנהל תכנית לדמוקרטיה ואזרחות בבר אילן.

ד"ר חנן מוזס, מלמד באוניברסיטת בר אילן, במכללה החרדית בירושלים ובמכללת אורות..

מבוא

הסכמי קיימפ דייויד (1978) ומימושם בהחזרת סיני לריבונות מצרים תוך כדי פינוי חבל ימית (1982), היו המקרה הראשון שבו בהחלטת ממשלת ישראל התבצעה נסיגה משטחים שהיו בשליטה ישראלית מאז מלחמת ששת הימים. במאבק כנגד הנסיגה מסיני, היה משקל מרכזי לגורמים שונים בתוך הציונות הדתית ובמיוחד לתנועת "גוש אמונים", וזאת על אף שרוב המתישבים בחבל ימית, לא נמנו עם המחנה הדתי לאומי. מאז ועד היום, ניצבת הציונות הדתית בכלל ומתישבי יש"ע בפרט, בחזית המאבק כנגד החזרת שטחי ארץ ישראל ופינוי ישובים מתוכם. במאבקים אלו לא אחת מתגלים היבטים ברורים של אי

ציות מסוגים שונים להחלטות הרשויות המוסמכות במדינת ישראל (הלינגר והרשקוביץ, 2012). מחקרם של הלינגר והרשקוביץ בוחן את תופעות אי הציות לשלטונות המוסמכים בישראל בחוגי הציונות הדתית על רקע סוגיית ארץ ישראל מאז הקמת גוש אמונים (1974) ועד היום. כפי שעולה ממחקרם, המגמה הדומיננטית במאבקים אלו הייתה של מיתון המאבק כנגד הממשלה, וזאת על בסיס מודל שכונה במחקרם בשם: "איזון תיאולוגי נורמטיבי". מודל זה מציג את האיזונים שאפשרו את ההליכה בתלם החוק, על פי רוב, ואת אי הנכונות לפרוץ את גבולות ההתנהגות הנורמטיבית בחברה הישראלית אף בשיאי מאבק אידיאולוגי חריף. מציאות זו נובעת ממשנה תיאולוגית סדורה, שמציבה את קיומה של מדינת ישראל ואת הנאמנות אליה, כחלק מעולמו הדתי של המאמין. עקב כך, הפניית עורף כלפי המדינה ופעילות יזומה נגדה היא, למעשה, פעילות נגד רצון האל, ונגד המגמה המשיחית של "אתחלתא דגאולה" שמגולמת במדינה. אם כן, האמונה הדתית, שהיא ביסודה גורם מתסיס, שיש בה פוטנציאל של עימות חזיתי עם חוקי המדינה, בכל הנוגע לסוגיית ארץ ישראל שמעבר לקו הירוק, הופכת להיות גורם ממתן בעימות תורה-מדינה, בשל ערכה הדתי של המדינה. איזון זה הוא שעמד בבסיס המיתון היחסי של מגמות אי הציות לחוק במחנה הציוני הדתי לאורך השנים, כמו גם ההימנעות מתרגום הצהרות רדיקליות למציאות מעשית.

המחקר שלפנינו מנסה לבחון את הדברים צעד נוסף, ולנסות לשרטט תסריטים אפשריים לעתיד במקרה שבו תחליט ממשלת ישראל לפנות חלקים נרחבים משטחי יהודה ושומרון, תוך כדי פינוי ציבור משמעותי של מתישבים הגרים בהם (עשרות אלפי מתישבים ועד כמאה אלף), גם אם רוב המתישבים יישארו ביישוביהם, כחלק מתוכנית "גושים", כזו או אחרת.

בניגוד למחקרם של הלינגר והרשקוביץ, מחקר זה מבוסס בעיקרו על ראיונות עומק, המהווים לדעתנו את הכלי המתאים ביותר להתמודדות מורכבת עם סיטואציות עתידיות. ממצאי המחקר מצביעים על הפוטנציאל של החרפה אפשרית של עימותים מסוגים שונים בין קבוצות שונות מקרב המתישבים ביהודה ושומרון לבין מוסדות המדינה וכוחות הביטחון. מגמה זו העולה מהראיונות

שנעשו מחזקת את אחת המסקנות של מחקרם של הלינגר והרשקוביץ, לפיה, האיזון התיאולוגי נורמטיבי שאיפיון את הציונות הדתית בעשרות השנים האחרונות, עומד בפני קשיים לא מבוטלים.

חשוב לנו לציין כי מטרת מסמך זה היא להצביע על פוטנציאל משמעותי של עימות, שיכול להשפיע רבות על המציאות הישראלית העתידית. אין לכותבי המסמך כל מטרה אידיאולוגית או נורמטיבית. עמדותינו האישיות בסוגיית ההתיישבות/ התנחלות בשטחי ארץ ישראל השלמה, אינן רלוונטיות למחקרנו. כמו כן אין ברצוננו להביע כל תמיכה או הסתייגות מהחלטות אפשריות על פינוי איזורים ביהודה ושומרון, בין אם כחלק מתהליך מדיני ובין אם ממניעים אחרים. מטרתנו היחידה היא להצביע על המגמות הקיימות בסוגיות מרכזיות אלו בקרב קבוצות שונות במחנה הציוני הדתי. עקב מרכזיות הסוגיה הזו ליחסים שבין המחנה הציוני הדתי לבין מדינת ישראל כמו גם לשטע שבין דתיים לחילוניים במדינת ישראל, חשוב לנו שהדיון על האפשרויות השונות של תגובת ציבורים ציונים דתיים שונים להחלטה פוליטית על פינוי איזורים ביהודה ושומרון, יתבסס על הכרת המציאות.

חלקו הראשון של הדו"ח מתייחס ללקחים של הציבור הציוני הדתי מתהליך ההתנתקות ומאופן יישומו, ולא בכדי. ההנחה, שהתחזקה ואוששה במהלך המחקר היא שלאירוע ההתנתקות מגוש קטיף ישנה השפעה עמוקה על עמדות, תפיסות, תחושות והנחות יסוד אידיאולוגיות ביחס לאידיאולוגיה הציונות דתית, לאופי האינטראקציה בין הציונות הדתית למגזרים אחרים בחברה הישראלית, ולדפוסי המאבק הרצויים/האפשריים ביחס לפינוי אפשרי של יישובים בעתיד. חשוב להדגיש שהלקחים המתוארים הם מנקודת המבט הסובייקטיבית של הציונות הדתית בכלל והמתיישבים בפרט, וקשורים באופן הדוק לתדמיתם העצמית, ולפער שהתגלה בין מרכיבים אידיאולוגיים ותודעתיים מרכזיים בתפיסותיהם המוקדמות לבין תמונת המציאות כפי שנחוותה על ידם במהלך ההתנתקות. משקיפים מן הצד עשויים לחלוק על הנחות היסוד, על תפיסת המציאות ועל הלקחים שהופקו מתהליך ההתנתקות מכל וכול, אך מטרת המחקר אינה לשרטט איזושהי אמת "אובייקטיבית" ביחס לפינוי ולהשלכותיו אלא לעמוד על הקשר שבין תפיסת המציאות הסובייקטיבית של ציבור המתיישבים ביחס להתנתקות ולקחיה לבין דפוסי התנהגות אפשריים העלולים לנבוע ממנה. זו גם הסיבה שאנו משתמשים לחלופין במונח "מתיישבים"/ "מתנחלים". שני המונחים מבחינתנו אינם מזוהים עם צד אידיאולוגי, אף שהמונח "מתנחלים", בשונה מ"מתיישבים", נאמר לא אחת מזווית ראייה של שיפוטיות שלילית. בניגוד לכך, אנו מתארים את אותה קבוצת אוכלוסייה, הגרה ביהודה ושומרון, ללא כל אמירה שיפוטית מצידנו לשום צד.

פרק 1

שאלות המחקר ומקורות המידע

1.1 שאלות המחקר והסעיפים העיקריים בדו"ח

1. מהם הלקחים העיקריים שנצרכו בתודעה הדתית לאומית ובתודעת המתיישבים מיישומה של תוכנית ההתנתקות וכיצד משפיעים הלקחים הללו על התנהגות הציבור בתרחיש אפשרי של פינוי בקנה מידה רחב מיו"ש?
2. מהן העמדות העכשוויות בציבור הדתי לאומי ובציבור המתנחלים ביחס לתרחיש של פינוי בקנה מידה רחב (סדר גודל של עשרות אלפים עד ל-100,000 נפש). מהי רמת האקטיביזם ורמת הלגיטימציה לפעולות התנגדות שונות: סירוב פקודה מצפוני ואזרחי, אלימות "בעצימות נמוכה" (התנגדות פסיבית תקיפה, חסימות, מהומות וכדו'), והפעלת אלימות "קשה" (אלימות כלפי ערבים כעונש "תג מחיר"), אלימות פיזית ביחס לכוחות המפנים, שימוש בנשק קר/חם). האם ישנו שינוי בהשוואה לעמדות בתקופת ההתנתקות, ואם כן, מהן סיבותיו?
3. מהו הדמיון ומהו השוני בין הסיטואציה של פינוי גוש קטיף לסיטואציה של פינוי נרחב ביו"ש, ומהן ההשפעות האפשריות של השוני על אופן ההתנגדות?
4. כיצד משפיעים תרחישים פוליטיים שונים באשר לגורמים המחליטים לפינוי ישובים ומניעיהם, ביחס להחלטה על העמדות, רמת ההתנגדות ורמת הלגיטימציה לפעולות התנגדות ברמות חומרה שונות (מהלך חד צדדי, החלטה של ממשלת ימין או שמאל, החלטה בכנסת ברוב קטן/ גדול, החלטה במשאל עם ברוב קטן/ גדול)?
5. מהן העמדות בקרב ציבור המתיישבים ביחס לתסריטים של הישארות יישובים מחוץ לתחומי הריבונות הישראלית?
6. מהן ההשלכות האפשריות של פינוי בקנה מידה רחב על ציבור המפונים בפרט ועל הצה"ד בכלל?

1.2 מקורות המידע

הדו"ח מתבסס על ארבעה מקורות עיקריים:

1. ראיונות עומק אישיים: המרואיינים כוללים רבני קהילות ביו"ש ובערים בתוך הקו הירוק, אנשי חינוך וראשי מוסדות חינוכיים – ישיבות הסדר, ישיבות גבוהות, אולפנות ומדרשות לבנות, חברים במועצת יש"ע, סוציולוגים ופסיכולוגים המעורים בציבור הדתי לאומי

ובהתיישבות. המכנה המשותף לרובם המכריע של המרואיינים – הימצאות בצמתים של מפגש רציף עם אוכלוסיה רחבה ומגוונת מקרב הציבור הדתי לאומי בכלל וציבור המתיישבים בפרט. המרואיינים, 37 בסה"כ, ייצגו את כל קשת העמדות, המגזרים והחוגים השונים בציבור הדתי לאומי ובציבור המתיישבים, מתנועת "ארץ שלום" ועד ל"נוער הגבעות", אך המסה העיקרית של המרואיינים ייצגה חוגים ועמדות של זרמים מרכזיים בצה"ד ובהתיישבות. בראיונות נתנו הנחקרים ביטוי גם לעמדותיהם האישיות, אך עיקרם של הראיונות התמקד בהערכותיהם אודות ההתנהגות הצפויה של הציבור אליו הם מתייחסים מחנכים או מנהיגים, על סמך היכרותם הקרובה עם הנפשות הפועלות ועל סמך ניסיונם האישי והמקצועי.

בחירת המרואיינים התבססה על החלוקה העדכנית המקובלת במחקר של הציבור הציוני דתי למגזרים ולתתי מגזרים. הניואנסים השונים של החלוקות וההתפלגויות אינן נוגעות ברובן הגדול לעניינו של המחקר הנוכחי, אך להבנת השלכותיה של ההתפלגות הפנים-מגזרית על נושא המחקר ועל אופן בחירת המרואיינים, מן ההכרח לעמוד על ארבע נקודות בסיסיות:

א. באופן כללי ובחלוקה גסה, הציבור הדתי לאומי מתחלק לשני אגפים עיקריים. אגף "בורגני" המכונה כך על שם מאפייניו הבורגניים המובהקים, ואגף "תורני". ההבדלים והמחלוקות בין שני האגפים באים לידי ביטוי בעיקר בסוגיות דתיות, אך גם בסוגיה הרלוונטית למחקר, התחום המדיני, קיים בין הזרמים הבדל משמעותי. בהכללה, הזרם הבורגני אוהז בעמדה ימנית מתונה יותר¹ ובתיאולוגיה משיחית רכה יותר בהשוואה לזרם התורני.

ב. האגף התורני אמון על תיאולוגיה משיחית מובהקת המעניקה ממד של קדושה למדינה, אך הוא מפולג תיאולוגית ופוליטית בין זרם "ממלכתי" המאציל את ממד הקדושה למוסדות המדינה כמעט בכל מצב ובכל תנאי, לבין זרם "פוסט ממלכתי מתון" המפקיע את הקדושה ממוסדות המדינה כאשר הם פועלים כנגד תהליך הגאולה (כפי שהוא אמור להתבצע לשיטתם).

ג. בשולי המגזר התורני לאומי מתפתחת בשנים האחרונות קבוצה "פוסט ממלכתית רדיקלית", השוללת רכיבים מרכזיים של התיאולוגיה המשיחית מבית המדרש של הרב קוק, ומערערת על עצם ייחוס הקדושה למדינה. עמדותיה בכל הקשור לגבולות המאבק כנגד פינוי יישובים מהוות את הסמן הימני הקיצוני במנעד העמדות של הציבור הציוני דתי.

¹ ובאגפים הליברליים שלו ישנה נוכחות משמעותית גם לעמדות של מרכז ושל שמאל מדיני.

ד. המשקל היחסי של המגזרים ותתי הזרמים השונים בציונות הדתית אמנם אינו ידוע ומבוסס על נתוני מחקר מהימנים, אך ניתן להתבסס במידה רבה של אמינות להערכות של חוקרי הציונות הדתית מכיוון שהן מתכנסות פחות או יותר לערכים דומים. על פי הערכות אלה, הזרם התורני הלאומי מהווה כיום 20-25% מכלל הציבור הציוני דתי והאגף הפוסט ממלכתי הרדיקלי הוא בסדר גודל של אלפים בודדים.²

מבין 37 המרואיינים, שישה מתגוררים בתחומי הקו הירוק, ונמנים על הזרם המרכזי, הבורגני, של הציונות הדתית. ארבעה מתוך השישה הם רבני קהילות בפ"ת, רעננה ומודיעין. שלושה עשר מרואיינים נוספים, נמנים גם הם על הזרם הבורגני בציונות הדתית, ומתגוררים ביישובים ביהודה ושומרון. בקבוצת מרואיינים זו, ארבעה הנם בעלי תפקידים במועצת יש"ע ו/או במועצות מקומיות ביו"ש וחמישה עוסקים בחינוך במסגרות תורניות ואקדמיות. תשעה מרואיינים משתייכים לזרם התורני לאומי (המכונה חרדי לאומי ובקיצור חרדל"י) וכולם מתגוררים ביישובים ביו"ש. האבחנה בין האגף הממלכתי לאגף הפוסט ממלכתי המתון בזרם התורני לאומי היא לא תמיד ברורה וחד משמעית, ובהסתייגות זו ניתן לשייך ארבעה מתוך התשעה לאגף הממלכתי וחמישה לאגף הפוסט ממלכתי המתון. חמישה מבין תשע ה"תורניים לאומיים" הם רבני יישובים או רבני מוסדות תורניים ושניים פעילים בארגונים פוליטיים ומשפטיים. שלושה מרואיינים נמנים על האגף הפוסט ממלכתי הרדיקלי. אחד מהם הוא אישיות רבנית ידועה בחוגי המתיישבים ושניים תושבי מאחזים. שלושה מרואיינים מתגוררים ביישובים וזהותם היא ציונית דתית, אך לא ניתן לשייכם לאחד מהזרמים המוכרים במחקר. שלושה מרואיינים נוספים אינם משתייכים במובהק למגזר הציוני דתי, אך הם מקורבים אליו ומצויים עמו במגע שוטף במסגרת עיסוקם.

2. פרוטוקולים של דיונים בפורומים אלקטרוניים המשותפים לקבוצות שונות בצה"ד וביו"ש.

3. סקרי דעת קהל בנושא ההתיישבות והיחס אליה שהתפרסמו בשנים האחרונות (מ-2006 ואילך).

4. טקסטים רעיוניים מסוגים שונים (ספרים, מאמרים בעיתונות, מאמרים באתרים באינטרנט וכו') הדנים בהיבטים הקשורים למחקר כגון: השלכות הפיננסי של גוש קטיף ומאורעות עמונה על הציבור הדתי לאומי, היחס של ציבור זה בכלל ובקרוב המתיישבים ביהודה ושומרון בפרט, ל"תג מחיר", לסרבנות מסוגים שונים וכדומה.

הראיונות האישיים נבחרו כמתודה העיקרית והמרכזית למחקר, והועדפו על פני מתודה של מעקב וניתוח של טקסטים מכתבי העת, השבועונים (בשבע ומקור ראשון) ואתרי האינטרנט המגזריים ועל פני מחקר כמותי המבוסס על ניתוח סטטיסטי של תשובות לשאלונים מהסיבות הבאות:

² ראו למשל: כהן, תשס"ה: 9-30, מוזס, תשס"ט, שרלו, תשס"ז: 334-354.

- א. הציבור הדתי לאומי אינו מתכחש להיתכנותה של סיטואציה שתכלול פינוי נרחב של יישובים ביו"ש אך אינו נלהב לערוך דיונים בנושא. בתקשורת המגזרית ישנו עיסוק נרחב בבעיות ובמאבקים השוטפים של ההתיישבות כסוגיית המאחזים והסוגיות המשפטיות והפוליטיות הכרוכות בפינויים או בהסדרתם, בהיקפי הבנייה ביישובים, ביחס ל"תג מחיר" ולגורמים קיצוניים ובתדמיתה של ההתיישבות, אך לא מתנהל שום דיון ממשי על האפשרות של פינוי בקנה מידה נרחב כתוצאה מהסדר מדיני כזה או אחר ועל האסטרטגיות הנדרשות להתמודדות עם סיטואציה שכזו.
- ב. מצבי ההתנהגות והתגובה האפשריים בסיטואציה של הפינוי הם סבוכים, מורכבים, עמומים ותלויים בהקשרים ובנסיבות שקשה לצפותם, להעריכם ולחזותם מראש. מחקר המבוסס על שאלונים בתפוצה רחבה מחייב ניסוח של היגדים כלליים וברורים בהיקף מוגבל ובמתכונת כזו אין אפשרות של ממש להתחקות אחר הניואנסים המורכבים והעמומים המהותיים כל כך לסיטואציה הנחקרת. רגישותן ומורכבותן של הסיטואציות הנחקרות מצריכות זמן וחשיבה לבירור ולליבון ולעיבוד פנימי. זהו תהליך שקשה לצפות שיתרחש במסגרת של שאלונים בתפוצה רחבה שבהם סף הסבלנות של הנחקרים נוטה להיות מוגבל, ומסגרת של ריאיון עומק שנקבע מראש לפרק זמן של כשעה, מתאימה לכך הרבה יותר. רגישותה הרבה של הסיטואציה הטעונה כל כך אידיאולוגית ופוליטית, הייתה עשויה גם לפגום קשות ברמת ההיענות של הציבור ובמידת הכנות שבה הוא יענה על השאלות.

רגישותם של הנושאים בהם עוסק המחקר, הצריכה התחייבות למרואיינים לשמור על אנונימיות מלאה כתנאי לשיתוף פעולה קונסטרוקטיבי מצדם. המסקנות המופיעות בדו"ח מבוססות על שקלול של כל תמלילי הראיונות, בהתחשב במשקלם היחסי של הזרמים אותם ייצגו הנחקרים השונים מכלל אוכלוסיית הצה"ד. בציטוטים המופיעים בגוף הטקסט נשמרה האנונימיות של המרואיינים והם מופיעים רק בציון האות הראשונה של שמם. ציטוטים אלה מבטאים עמדות אישיות שהיוו כאמור מטרה שולית בראיונות והם מובאים רק להמחשה ולהדגשה של ההערכות וההנחות המופיעות בדו"ח.

בכתיבת הדו"ח נלקחה בחשבון העובדה שישנו הבדל מהותי ומשמעותי בין עמדותיו והתנהגותו הצפויה של הציבור המתגורר ביישובים ביו"ש לבין העמדות וההתנהגות של ציבור דתי לאומי המתגורר מצידו המערבי של הקו הירוק. הבדל ברור זה קיים למרות שהציבור המתגורר בתוך הקו הירוק מזדהה ברובו עם עמדות ימניות בתחום המדיני וחש חיבור והזדהות להתיישבות ביו"ש ברמה הגבוהה ביותר ככל הנראה בהשוואה למגזרים ולסקטורים אחרים בחברה הישראלית. מסקנות הדו"ח מתייחסות אפוא בנפרד ובקצרה ללקחים, לעמדות ולדפוסי ההתנהגות האפשריים ביחס לעורף הרחב של הציבור הציוני דתי המתגורר בגבולות הקו הירוק, ויכונה להלן "הבורגנות

הדתית" על שם מאפייניו הבורגניים, ולאחר מכן בהרחבה לציבור הציוני הדתי המתגורר ביישובים ביו"ש, למרות שבצמתים רבים ישנה חפיפה חלקית בין העמדות ודפוסי ההתנהגות הצפויים.

פרק 2

המסקנות והתובנות העולות מהמחקר

2.1 המסקנות העיקריות ביחס לבורגנות הדתית לאומית

1. **הציבור הדתי לאומי ברובו המכריע השלים עם האפשרות שמדינת ישראל תוותר על חלקים משמעותיים מיו"ש.** השלמה זו נובעת בעיקר מכך, שבפועל קיימות מגמות המצביעות על אפשרות זו כלא בלתי סבירה, ומהפנמת המצב הבינלאומי הקשה שבו נתונה המדינה בגלל השליטה בפלסטינים. חזון א"י השלמה הפך לכל היותר לחלום שיתגשם בעתיד הלא נראה לעין. בכלל, שאלת א"י כבר מזמן לא נתפסת כשאלה החשובה ביותר בסדר היום הציוני דתי והמוקד עבר לענייני חברה וחינוך כך אומר למשל, י. רב קהילה בפ"ת: "ישנה בציבור שלנו בגרות פוליטית. הכרה בכך שלא ניתן להשיג יותר בנושא ארץ ישראל. להערכתך, אם היה מוצע הסכם של הקפאת מצב מבחינת התיישבות והקמה של מדינה פלסטינית ללא צורך בפינוי של יישובים – רוב הציבור שלנו היה מקבל את זה". ובהמשך הריאיון הוא אומר: "הציבור שלנו כבר לא רואה בארץ ישראל את הנושא החשוב ביותר. נושאים חברתיים, התמודדויות שקשורות לחינוך, למשפחה, לסמכות הורית הרבה יותר מעסיקים את הציבור שלנו".

י. רב של קהילה אחרת בפ"ת אומר את הדברים הבאים: "זה לא שאני מסכים לוותר על חלקים מיו"ש. זה כבר קרה בפועל. עם מציאות לא מתווכחים". ההתמתנות וההשלמה עם המציאות ניכרים גם בדברי הרב מ. רב קהילה ברעננה: "העמדה בנושא הזה, שלי ושל הרבה אנשים אחרים, היא מורכבת. לא כזו חד ממדית כמו שמצטייר בתקשורת. מצד אחד, ברור לי שאסור לגעת ביישובים. מצד שני, אני לא מוכן לעכל מצב של החזקת אוכלוסייה פלסטינית ללא זכויות בלי סוף". מ. עיתונאי מירושלים אומר דברים דומים: "גברה בציבור שלנו ההבנה שלמפעל ההתיישבות יש גם צדדים בעייתיים. שאי אפשר לכפות על המדינה ועל החברה הישראלית התיישבות שהיא לא רוצה בה".

2. **ההתמתנות המשמעותית הזו נעצרת בחדות בכל מה שנוגע לשאלת פינוי היישובים.** ניכרת אפילו הקצנה בהתנגדות לכל מהלך של עקירת יישובים. הסיבה לכך היא שהפינוי לא נתפס כוויתור על "א"י השלמה", אלא כפגיעה חמורה בזכויות אדם, כסוג של פשע ממשלתי מאורגן. תפיסה זו נובעת משתי סיבות עיקריות. הראשונה – ההתיישבות ביו"ש שייכת ל"מפה המנטאלית" של חלק גדול מהציבור הדתי לאומי בתוך הקו הירוק. בניגוד אולי למגזרים אחרים בחברה הישראלית, הימצאותם של מוסדות חינוך רבים ומרכזיים של

הציונות הדתית ביישובי יו"ש, כמו גם נוכחותם של קרובי משפחה וחברים ביישובים, הופכים את הקשר והביקור באזורי יו"ש לחוויה כמעט שגרתית, והפינוי נתפס אצל רבים כהרס של רקמת חיים המהווה חלק משמעותי מזהותם. הסיבה השנייה קשורה לכשלים במהלך שיקום המפונים בתהליך ההתנתקות, כפי שאומר הרב י. מפ"ת: "ההתייחסות אל פינוי יישובים, במיוחד לאחר מה שקרה בגוש קטיף היא כאל פשע מלחמה וההתנגדות לכך תהיה חריפה". לכך נוסף החשש הכבד שפינוי המוני ביו"ש ילווה בהכרח בכשלים חמורים בהרבה בגלל סדר הגודל השונה, ובגלל אווירת הדה – לגיטימציה שעלולה להתלבות במהלך הפינוי כנגד המפונים וכנגד הציונות הדתית בכלל.

באופן כללי, בציבור הדתי לאומי הבורגני, הרטוריקה בכל הנוגע לפינוי יישובים היא הרבה יותר דמוקרטית-ליברלית, של זכויות אדם, מאשר רטוריקה אידיאולוגית "משיחית". ממצאים אלו מחזקים את העולה ממחקרם של הלינגר והרשקוביץ (2012), באשר למגמות הציוניות הדתיות בנידון בעשור האחרון. ראוי לציין כי רטוריקה "ילידית" (כאן גדלנו, זה הבית שלנו, אנחנו חיים כאן יותר מ-30 שנה) רווחת בעיקר ביישובים אבל מעוררת הזדהות גבוהה גם בציבור הדתי המתגורר בתחומי הקו הירוק מהסיבה שהוזכרה בפסקה הקודמת.

סעיפים 1 ו-2 אמנם סותרים זה את זה במידה מסוימת (למעט במצב שהיום נראה תיאורטי בלבד, שבו יסופחו למדינת ישראל כל שטחי C ובשטח הנוותר תקום ישות פלסטינית) אך זוהי המציאות התודעתית בקרב הצה"ד הבורגנית, אשר אמונה גם בתחומים אחרים על אסטרטגיות מידור הרחוקות מקוהרנטיות לוגית. מציאות זו עולה באופן טבעי בנושא הטעון של ההתיישבות שמעורבים בו הרבה אמוציות.

3. **ככלל, הבורגנות הציונית הדתית ברובה המכריע תמשיך את שגרת חייה גם במצב של פינוי בקנה מידה רחב, אבל תיתן גיבוי נרחב לפעולות ההתנגדות של המתיישבים, ובעיקר לסרבנות, ועל כך נעמוד בהרחבה בסעיף הבא המוקדש כולו ליחס העדכני לסרבנות. מ. בוגר שיבת הסדר מפ"ת מיטיב לבטא את הדברים: "מייחסים לנו הרבה יותר אידיאליזם ומיליטנטיות ממה שיש אצלנו בפועל. אנחנו לא יכולים באמת לעזוב את הכול ולהילחם נגד הצבא ונגד המשטרה ונגד המדינה. יש לנו עבודה, יש לנו משפחה, יש לנו חיים. בגוש קטיף מי שהגיע זה בעיקר הנוער. המבוגרים בקושי הלכו להפגנות". אל אדישותה היחסית של הבורגנות מתייחס גם הרב י. מפ"ת: "איך הציבור בפ"ת יגיב? הרוב יכול, אפילו בשלות נפש. הרבה יכעסו, אבל יישארו בבית על הכורסא, מול הטלוויזיה והמחשב. מי שיבוא זה בעיקר הנוער. לא כל הנוער, בעיקר מהישיבות התיכוניות והאולפנות". ראוי לזכור כי פתח תקווה היא העיר שבה מתגורר הציבור הציוני הדתי הבורגני הגדול ביותר. פתח תקווה היא גם ישוב מרכזי עבור רבים מבין מתיישבי מערב השומרון.**

קהילה ציונית דתית בורגנית בולטת נוספת היא זו המתגוררת ברעננה. הרב ח. ממודיעין מתייחס באופן ספציפי לקהילה במקום מגוריו וטוען שהרקע המקצועי שלהם מונע מהם להשתתף בפעולות מחאה מרחיקות לכת: "הקהילה במודיעין היא מאוד ממלכתית, יש כאן הרבה אנשי קבע. הם לא ייצאו נגד המדינה, לא יתמכו בסירוב פקודה ובטח שלא בפעולות אלימות". מ. רב הקהילה מרעננה שהתבלטה בפעילות אינטנסיבית ובהפגנות סוערות כנגד הסכמי אוסלו וכנגד ההתנתקות טוען, שגם בעירו האדישות היחסית היא הנורמה הרווחת: "כאן, ברעננה אין אדישות גורפת אבל רוב המבוגרים יישארו בבית. ההתכתשות הזאת עם שוטרים ועם חיילים לא מתאימה לציבור שלנו". לדעתו, גם בזמן ההפגנות נגד הסכמי אוסלו (במיוחד נחרת בתודעה המפגש הקשה של ציונים דתיים ממוצא אנגלו-סכסי שהתגוררו ברעננה עם ראש הממשלה דאז, יצחק רבין) וגם נגד ההתנתקות, "רוב הציבור נשאר בבית, ולגוש קטיף הגיע בעיקר הנוער. את הפעילות הובילו אנשים מהקהילה האנגלו סקסית ברעננה, הם הרבה יותר פעילים ומיליטנטיים מהישראלים. הצברים הרבה יותר פסיביים. אני מזהה אצלם (ואצלי, אני כולל גם את עצמי) סוג של ייאוש מהאפשרות לשנות מהלכים פוליטיים על ידי התארגנות אזרחית".

4. **עלייה דרסטית בתמיכה בסירוב פקודה.** הנתונים המצביעים על תמיכה של כ-50% בסירוב פקודה בקרב הבורגנות הדתית, שהופיעו לראשונה בעבודת הדוקטורט של מוזס (2009: 312-313), מקבלים גיבוי גם מסקרים אחרים, וגם מהערכות של מרואיינים המצויים בצמתים של מגע רציף עם שכבות רבות מהציבור. ישנם נתונים עדכניים שמראים אפילו על עלייה בשיעורי התמיכה בסרבנות לכיוון ה-60%³. **נתונים אלו לא מתייחסים לסרבנות אידיאולוגית, הצהרתית ומאורגנת, אלא לסרבנות אישית על רקע מצפוני, ולסרבנות "אפורה", שבה לכאורה ההימנעות מביצוע פקודת פינוי, היא מסיבות לא מצפוניות, אלא למשל עקב כביכול מחלה.** ישנם מרואיינים שאמרו בפירוש שבגוש קטיף הם התנגדו בנחרצות לסירוב ואף חתמו על עצומות בגנות סירוב הפקודה, אך התנגדותם התרככה מאוד בעיקר על רקע ההזנחה של המפונים (שוב, הנימוק מגיע ממקום של זכויות אדם ולא ממקום של אידיאולוגיה ימנית של שלמות הארץ או ממקום של ציות לפסקי הלכה). המגמה הזו באה לידי ביטוי בדבריהם של רבנים מתונים שתמיד היו מזוהים עם הקו המתנגד לסרבנות. וכך למשל בכנס שעסק במפוני גוש קטיף, אמר הרב יובל שרלו, מהבולטים שבמתנגדים לסרבנות בזמן המאבק כנגד ההתנתקות(שרלו, 2010); הלינגר והרשקוביץ, 2012: פרק ה'): "אם הייתי יודע שחמש שנים אחרי הגירוש תושבי גוש קטיף עדין לא בבתי הקבע הייתי קורא לסרב פקודה" קריאה רדיקלית זו, אומרת דרשני,

³ ראו: <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-404122,00.html>
"58% מהדתיים: לא לציית לפקודה לפינוי יישובים" (14.3.11)

ומבטאת את התודעה העצמית הפגועה של המפונים כמו גם של הצבור הציוני הדתי הרחב (עזרא, 2010).

ביטוי נוסף לתמורה שחולל היחס למפונים כמראה ליחס הראוי כלפי המדינה מצוי בעדותו של הרב יוסף צבי רימון, רב שכונת אלון שבות-דרום, ור"מ בישיבת ההסדר המתונה והידועה, "הר-עציון" בירושב, שנטל על עצמו משימה אדירה של שיקום כלכלי של מפוני גוש קטיף, באמצעות הקמת עמותת "תעסוקטיף" (שזכתה באות הנשיא למתנדב לשנת 2008). במאמר שעסק בהשפעתן של התפילות בעת הגירוש מגוש קטיף, שיתף הרב רימון את קוראיו בדברים הבאים:

שמעתי מרב חשוב, שבתחילה לא רצה להשתמש בביטוי 'גירוש', כי גירוש מהווה סמל לגירוש על ידי גויים, בדרך כלל על ידי פוגרומים ובעזיבה חסרת כל. אולם כיום, לאחר שראה את מצבם הקשה של רבים מאנשי גוש קטיף, מבחינת מגורים, מקומות עבודה ומבחינות רבות אחרות, הוא החל לקרוא להתנתקות 'גירוש' (רימון, תשס"ו: 40). מגמה זו עולה בבירור גם מהראיונות שנעשו במסגרת מחקר זה. וכך למשל אומרים המרואיינים הבאים:

"סירוב פקודה זה דבר חמור ביותר. הרס הממלכה. החמור ביותר מבחינתי הם הקצינים שאני שומע אותם אומרים שבסיבוב הבא הם יסרבו פקודה. אין כאן מקום לשיקולים אישיים. קצינים צריכים להתעלות מעל לרגשות שלהם. מצד שני, בכנות, לשיח הזה יש מידה של לגיטימציה. זה באמת לא התפקיד של הצבא לפנות" (א. משורר, גוש עציון). "באופן אישי, אני עדיין נגד סירוב אבל זה כבר הרבה פחות פשוט להתנגד אחרי כל מה שקרה בגוש קטיף" (מ. רב קהילה ברעננה).

"התחושות שלי לאחר ההתנתקות הן קשות מאוד. הטיפול בעקורים היה מזעזע. אני לא יכול לשתף עם זה פעולה. זו לא עמדה הלכתית, אבל למרות ההזדהות הגדולה שלי עם הממלכתיות, אי אפשר לתמוך בזה. זה צעד מסוכן, הרסני, עם השלכות פסיכולוגיות בלתי נסבלות" (י. רב קהילה בפ"ת).

"בגוש קטיף היה לי ברור שסירוב פקודה הוא לא לעניין. בדיעבד, לאחר הגירוש ולאחר חמש שנים בראייה לאחור, הייתי מסרב כמפקד" (ד. סמח"ט במילואים תושב השומרון). "סירוב פקודה לא יהרוס את הצבא. ישנה תחושה שזו הופכת לעמדה יותר מקובלת בציבור הדתי לאומי". ש. (מנהלת אולפנה וחברה במועצת יש"ע, תושבת השומרון) הנימוקים לשינוי העמדה אינם אידיאולוגיים, אלא מצפוניים בעיקרם. בנקודה זו חשוב להדגיש שבניגוד לחשיבה המקובלת בחוגים נרחבים, התמיכה הגבוהה בסירוב פקודה בקרב בני הציונות הדתית, אינה נובעת ממניעים של ציות ל"דעת תורה" ולפסקי הלכה של רבנים. חלק מהמרואיינים הצהירו שסירוב פקודה **למרות שהרבנים אליהם הם מקורבים יקראו להימנע מסירוב**. כלומר, המנהיגות הרבנית בצה"ד, בניגוד למה שמקובל לחשוב, היא

במרבית המקרים דווקא **גורם ממתן**. **אולם** לערעור מעמדה, בעקבות כשלון המאבק בגוש קטיף ישנן השלכות משמעותיות על אופיו האפשרי של מאבק עתידי כנגד פינוי ביו"ש. מרואיינים אחרים הצהירו שהם תומכים בסירוב פקודה דווקא כאשר מניעיו הם אינדיבידואליים ומצפוניים ומתנגדים עקרונית לסירוב פקודה מנימוק של ציות לרבנים ולפסקי הלכה.

עמדה ברורה זו ניכרת מדברי המרואיינים:

פ. (מחנכת, תושבת גוש עציון) "אני נותנת לגיטימציה מלאה לסירוב, בתנאי שהוא פרי של בחירה אישית. כשזה מגיע מקריאות של רבנים, מ"דעת תורה", זה ממש לא מקובל עלי. זוהי התחרדות של הציבור שלנו ואני פוסלת את זה לגמרי".

ח. (מודיעין) "בזמן ההתנתקות מיעוט קטן תמך בסירוב פקודה, היום התמיכה גברה מאוד. אישית, אני מתנגד בתוקף לסירוב פקודה, אז והיום, אבל רק לסירוב כאמצעי למאבק פוליטי. בקשה להשתחרר על רקע מצפוני, מבלי לנסות להשפיע על ההכרעה הפוליטית היא לגיטימית בעיניי".

א. (תושבת השומרון וחברה במועצת יש"ע) "סרבנות צריכה להגיע ממקום אישי, כאשר נחצה בנפש קו אדום בלתי עביר. סרבנות כזאת אני מקבלת ומכבדת. יש לי בעיה עם סרבנות ממניעים אידיאולוגיים ובטח שעם סרבנות ממניעים דתיים. זה לא עניין דתי בכלל, ויסלחו לי הרבנים".

ד. (רב, תושב בנימין, עולה מארה"ב) "יש מקום לסרבנות מצפונית עם נכונות לשלם את המחיר וללכת לכלא. לא מקבל סרבנות מסיבות דתיות. זה לא עניין של ציות לרבנים מול ציות למפקד"

סיכום תמציתי בנושא היחס לסרבנות (מתייחס לתמונה הכללית – הן בהתיישבות והן בציבור הדתי"ל בכלל):

- א. קיימת עלייה משמעותית בתמיכה בסרבנות.
- ב. אין עלייה משמעותית בתמיכה בסרבנות מטעמים של "ציות לרבנים" ו"דעת תורה". הגרעין הקשה של התפיסה הזו שומר על כוחו אך כמעט ולא מרחיב את שורותיו. מסקנה זו מתבססת על כך שכל המרואיינים שאינם שייכים לאגף התורני בציונות הדתית, שללו לחלוטין סרבנות על רקע של ציות לפסקי הלכה, גם אם חלק גדול מהם תמך בסרבנות על רקע אזרחי מצפוני. העלייה הקלה בתמיכה בסרבנות מטעמים דתיים, נובעת מהדמוגרפיה הפנים ציונית דתית, שבה ישנו גידול מסוים במשקלו היחסי של האגף התורני לאומי. כל המרואיינים השייכים לאגף זה שהצדיקו סרבנות הסתייעו בנימוקים הלכתיים ובטעמים של ציות ל"דעת תורה". כך למשל ע. (רב תורני ממלכתי) "קודם כל, זו חובה הלכתית. אבל מעבר לכך, גם השמאל מאמין בסירוב

והסרבנות שלו מתקבלת בסלחנות". ובמילים מפורשות יותר, הרב א.: "הלקח העיקרי שלי ממה שקרה בגוש קטיף הוא הצורך, ההכרח לשמוע לקריאת גדולי הדור לסרב פקודה [הוא מתכוון בעיקר לרב אברהם שפירא-ח.מ, מ.ה] היום הציבור הרבה יותר מבין את זה ובשל לזה".

ג. קיימת עלייה קטנה בתמיכה בסרבנות הצהרתית ומאורגנת. מעגל התומכים החדש בסרבנות מתייחס בעיקר לסרבנות אישית על רקע מצפוני. כפי שעולה ממחקרם של הלינגר והרשקוביץ (2012: פרק ה'), עמדה זו הייתה מקובלת על רבים ממנהיגי הציבור התורני לאומי הממלכתי, כבר בתקופת ההתנתקות, על אף שבאופן פורמאלי העמדה התנגדה לגילויי סרבנות.

5. **נראה שחלקים לא מבוטלים מקרב הבורגנות יתמכו גם בפעולות אלימות ב"עצימות נמוכה" (התנגדות פסיבית תקיפה, חסימות, מהומות וכדו') אך בשום אופן לא באלימות "קשה" (התנגדות אקטיבית, הרמת יד על חיילים / שוטרים, ובוודאי לא מעבר לכך) כנגד הכוחות המפנים.** לא נראה שיש איזושהו מפתח מגדרי או גילאי לרמות ההתנגדות. המפתח הוא בעיקר דתי⁴. המרואיינים המתגוררים בתחומי הקו הירוק, הדגישו ברובם שבצד הפאסיביות היחסית המאפיינת את התנהלותה של הבורגנות במצבי עימות פוליטיים, היא נוטה לתת גיבוי מוסרי לפעולות התנגדות של המתיישבים ביו"ש כל עוד פעולות אלו לא גולשות לאלימות חריפה, כמשתמע למשל מדבריו של הרב י. (פ"ת): "נראה לי שהציבור ייתן לגיטימציה רחבה לפעולות התנגדות, בטח לסירוב פקודה".

הרציונל העומד מאחורי תמיכה רחבה בסרבנות וזאת תוך כדי התנגדות רחבה להפעלת אלימות "קשה", הוא שגם האגף הימני יותר בבורגנות הציונית דתית התומך ברובו בסירוב, אינו מוכן לוותר בשום אופן על החיבור לחברה הישראלית ומתנגד ואינו מוכן לקבל סגנון מאבק שיהפוך את הצה"ד למנודה בחברה הישראלית. גם בקרב המתיישבים הציוניים הדתיים ביו"ש, כולל הללו שאמונתם ב"ממלכתיות" נשחקה, עדיין נשמר קונצנזוס רחב כנגד מאבק אלים, וזאת מסיבות שיוסברו בהמשך.

6. **הסכם שיתקבל ברוב דחוק בכנסת או במשאל עם, לא יקבל לגיטימציה ולא יפחית את רמת ההתנגדות, בוודאי לא מהלך חד צדדי.** ישנה דחייה מפורשת של האמירה שגם רוב של קול אחד הוא רוב לכל דבר, והתנגדות לכללי משחק שמקדשים את הפורמליסטיקה

⁴ למעט הקהילה האנגלו-סקסית הציונית דתית שאצלה הקשר בין מיקום על הרצף הדתי לבין תמיכה בסרבנות ובהתנגדות אקטיבית לפינוי אינו מובהק. גם ממצא זה עומד בסימן ההדגשה של ערכים דמוקרטיים ליברליים כבסיס לגילויי התנגדות לפינוי ישובים, שהרי ציבור זה, אמריקני ברובו, עבר בצעירותו סוציאליזציה ברורה לכיוון דמוקרטי ליברלי.

הדמוקרטיה. הציפייה היא שמהלך כל כך מכריע וכואב כמו פינוי עשרות אלפי מתיישבים מבתיים, יתקבל בתמיכה רחבה ובקונצנזוס רחב ולא כתוצאה ממניפולציות פוליטיות מפוקפקות. ההתנגדות להסכם שיושג בלי רוב יהודי נובעת, אצל הבורגנות לפחות, מעמדה חשדנית ביחס לנאמנותם של ערביי ישראל למדינת ישראל ולאינטרס הישראלי כפי שהם מבינים אותו. צריך לזכור כי בחלקים נרחבים בצה"ד, הערבים הישראלים נתפסים כמי שאינם מעוניינים בטובתה של מדינת ישראל, על גבול הגייס החמישי, ולעיתים אפילו מעבר לו, כפי שאומר הרב י. "אני לא רואה את הציבור שלנו מקבל החלטה שהתקבלה ללא רוב יהודי, לא בכנסת ולא במשאל עם. זה לא בגלל שזה ציבור גזעני. פשוט הערבים נתפסים כציבור שהאינטרס שלו לא חופף את האינטרס של מדינת ישראל". גם הרב ח. מתבטא בסגנון דומה: "להכרעה ברוב קטן, שברור שהוא לא רוב יהודי לא תהיה שום לגיטימציה". ההתנגדות להכרעה המבוססת על רוב ערבי היא מושרשת ונתפסת כמובנת מאליה בקרב חלק גדול בציבור הדתי לאומי כמשתמע מתגובתו של הרב מ. "משאל עם או החלטה בכנסת ללא רוב יהודי? לא לגיטימי. נקודה. למה? ככה! בכלל לא צריך להסביר דבר כזה". מאידך, כל המרואיינים ציינו שרוב גדול במשאל עם ינמיך באופן משמעותי את ההתנגדות ואת התמיכה בסרבנות, ולמעשה יבטל אותה כמעט לחלוטין. הערכה זו רלוונטית במידה רבה גם למתיישבים עצמם. כך למשל, לטענת הרב י. "תהליך דמוקרטי משמעותי של משאל עם ירכך באופן משמעותי את ההתנגדות. בכל האופציות האחרות שהזכרת הפוטנציאל הזה לא קיים. אפילו ההפך". הרב מ. מסכים עם הדברים, וכמוהו הרב ח. "תמיכה רחבה מאוד במשאל עם, הציבור יקבל בגדול. זה התסריט היחידי שיכול למנוע מרוב האנשים התנגדות חריפה למהלך". גם ח. קובע: "הכרעה חותכת במשאל עם תשפיע מאוד על הציונות הדתית. למעשה, היא תצמצם את המאבק רק ל"נוער הגבעות". ביחס לסיטואציה של לחץ בינלאומי כבד על מדינת ישראל, לא נראה שהיא תנמיך באופן משמעותי את רמת ההתנגדות לפינוי, מסיבות שיפורטו בהרחבה בפרק על ההתיישבות.

2.2 המסקנות העיקריות ביחס לעמדותיהם העכשוויות של מתיישבי יו"ש, השייכים למגזר הציוני הדתי: במובן הרחב והמכליל ביותר של ההגדרה

2.2.1 עמדות בקרב המתנחלים ביחס לשאלת המחקר הראשונה: הלקחים מההתנתקות והשלכותיהם:

את הלקחים שהופקו מההתנתקות ניתן לחלק לשלושה: א. שינוי גישה ביחס לכוחה האמיתי של ההתיישבות. ב. תפישות עדכניות ביחס למשטר הישראלי. ג. הערכות מחדש אודות יחסיה של

הציונות הדתית עם מגזרים אחרים בחברה הישראלית.

א. הנחות יסוד שקרסו ביחס לכוח ההתיישבות

חמש הנחות יסוד ביחס להתיישבות היו לאורך השנים בקונצנזוס רחב בקרב המתישבים ביהודה ושומרון, שכולן הובילו לתפישה המקובלת לפיה פינוי יישובים בקנה מידה רחב הוא דבר שלא יכול להתרחש:

1. תהיה זו איולת ביטחונית לסגת מיהודה ושומרון, ובסופו של דבר, על אף דיבורים ותכניות שונות, נסיגה שכזו לא תתרחש.
 2. אף ממשלה לא תבצע נסיגה ופינוי יישובים לאור העובדה שהסרבנות הערבית תמנע כל אפשרות לפשרה שתהיה כרוכה בפינוי יישובים.
 3. פינוי שכזה גם לא יקרה, משום שקיימת תמיכה עממית רחבה במתיישבים ובמפעל ההתיישבות בקרב ציבורים נרחבים במדינת ישראל, למעט האליטות התקשורתיות, התרבותיות והכלכליות החילוניות-שמאליות.
 4. העובדה שלמתנחלים יש כוח פוליטי והרתעתי משמעותי, יש בכוחה למנוע אפשרות של פינוי.
 5. אנו מצויים בעיצומו של תהליך של הגאולה, כפי שכבר הורו רבנים בולטים בציונות הדתית ובראשם הרב צבי יהודה קוק. חורבן ההתיישבות אינו אפשרי מהבחינה התיאולוגית. הקב"ה לא יתן לתהליך שכזה להתרחש.
- הנחות היסוד הללו אלו פורטו באריכות במאמר של הרב עזריאל אריאל (2010), רב היישוב עטרת ומרבני "צהר" שהתפרסם בביטאון המועצה האזורית מטה בנימין בינואר 2010⁵. כפי שמציין הרב אריאל במאמר זה, המציאות בשנים האחרונות הוכיחה כי כל הנחות היסוד הללו הינן שגויות. עקב חשיבות הדברים, נביא את הדברים בהרחבה:
- באשר להנחה הראשונה:
- "באה המציאות וטפחה על פנינו. ככל שמתברר יותר ויותר עד כמה אווילית הייתה עקירת היישובים בחבל עזה ובצפון השומרון, ככל שמתברר יותר עד כמה פגומים מיסודם היו כל תהליכי החשיבה, התכנון וקבלת ההחלטות בהקשר זה, מבינים אנו יותר ויותר עד כמה לא ניתן לסמוך על ההיגיון הבריא והשכל הישר שימנעו ממדינת ישראל להוביל מהלכים הרי אסון."

באשר להנחה השנייה:

"אולם גם הנחה זו התבררה פעמיים כבלתי מספקת. פעם אחת – בהסכמי 'אוסלו', שבהם –

⁵ "מבט לעתיד לאור לקחי העבר"

<http://www.binyamin.org.il/?CategoryID=664&ArticleID=1821&page=1>

מתוך הסכמה שלא להסכים על הכול – הגיעו להסכם ביניים. ופעם שנייה – כאשר שרון החליט על צעד חד צדדי מבלי להמתין לתשובה חיובית מהערבים.”
באשר להנחה השלישית:

”גם הנחה זו לא עמדה במבחן המציאות. דעת הקהל זזה שמאלה בעקביות רבה במשך שני עשורים. וגם מי שנשאר תומך במפעל ההתיישבות, נותר חסר הנעה לפעולה של ממש. חלק מזה נבע מתהליכים תרבותיים שיצרו שינוי אידיאולוגי, חלק מזה נבע מתהליכים חברתיים בהם נדחקו לשולי החברה, וחלק מזה נבע מתהליכים פוליטיים, בהם מצאנו את עצמנו מודרים כמעט לגמרי מכל מוקדי ההשפעה וההבעה של דעת הקהל – במשפט ובאקדמיה, באומנות ובתקשורת. התוצאה הייתה מוחשית מאד. את המאבק על גוש קטיף ניהלנו לבד. כמעט אך ורק מתנחלים ודתיים. שאר הציבור – תמך במהלכי הממשלה, נותר אדיש, או תמך בנו בשקט בלי לצאת לרחובות ומבלי להבעיר את המדינה.”

באשר להנחה הרביעית:

”התברר ש”מאזן האימה” שניסינו לבנות במשך עשרות שנים, בו הוצגו תרחישי בלהות מה נעשה כדי למנוע את העקירה – לא היה אלא נמר של נייר. אנחנו – משיקולים אידיאולוגיים, משיקולים מעשיים או מתוך טעויות טקטיות – נתנו לזה לקרות. גם האומנות הבלתי רגילה של מנהיגנו בהובלת מהלכים פוליטיים, אף שלעתים נדמה היה שכמעט מצליחה – לא עמדה לנו. נתנו לזה לקרות.”
דברים דומים אומרים ח. תושב בנימין, דמות מוכרת בהתיישבות, מראשוני המתתיישים, וד. ראש מועצה בשומרון: ”אין יותר” היה לא תהיה”. הממשלה יכולה לפנות גם 100,000 מתתיישים. לא כדאי לבנות יותר מדי על הגודל” (ח). ”הנאיביות נגמרה. לא נוכל לעצור מהלכים שהמדינה החליטה עליהם (ד).”

באשר להנחה החמישית:

”והנה ראינו בעינינו, שהקב”ה אפשר לזה לקרות. איננו יודעים מדוע. איננו יודעים אם לראות בחורבנו של גוש קטיף עוד ’תאונה היסטורית קטנה’, שבאה כתגובה לחטא או לחיסרון כלשהו שנמצא בנו או הוכחה לכך שאין לאמונה זו בהצלחת מפעלנו על מה שתסמוך.”

הנחת יסוד מרכזית שקרסה ושבמידה רבה מובלעת בהנחת היסוד הרביעית שציין הרב אריאל היא אודות היכולת לסכל החלטת ממשלה על פינוי ישובים, באמצעות מאבק עממי, דמוקרטי ולא אליים, באופן שבו התנהל המאבק על גוש קטיף ברובו המכריע. ד. ראש המועצה מהשומרון מתייחס לכך בפירוט: ”בציבור שנאבק נגד ההחלטה משהו מת.

האכזבה גדולה. אין יותר את המוטיבציה להיאבק בסגנון של גוש קטיף. קשה מאוד להוציא אנשים החוצה, זו הופכת להיות דרך פחות אפקטיבית. מחאה לגיטימית לא מזיזה לאף אחד. איך אמרה ציפי לבני על ההפגנות שלנו נגד ההתנתקות? "הפגנה נועדה לוונטילציה של רגשות?" אז אנשים כבר לא מעוניינים להפוך לוונטילטורים. מצד שני, מחאה לא לגיטימית נמצאת עדיין מחוץ לקווים האדומים שלי ושל רוב הציבור כאן, אבל לא של כולם. ציבור לא קטן ניתק את עצמו מהמדינה ומהממלכתיות". י. המשמש בתפקיד בכיר בארגון צעירי הציונות הדתית מפטיר בקצרה: "אם הפנמנו משהו מההתנתקות זה ש"באהבה לא מנצחים". למסקנה בדבר חוסר האפקטיביות של מאבק בסגנון גוש קטיף להציל את ההתיישבות, ישנה השלכה מכרעת על דפוסי התנהגות אפשריים בפינוי עתידי ועל כך יורחב בסעיפים הבאים.

ב. הנחות יסוד שהתערערו ביחס למשטר הישראלי

מנקודת המבט של המתיישבים, תהליך ההתנתקות והאופן שבו הוא בוצע, יצר משבר אמון חריף ביחס להתנהלות הדמוקרטית של המדינה. המערכת השלטונית נתפסת כמערכת צינית ומניפולטיבית המגייסת טיעונים דמוקרטיים ופרוצדורות דמוקרטיות, וזאת על מנת להכשיר התנהלות לא תקינה מבחינה דמוקרטית. אצל רבים מבין המתנחלים נוצר ייאוש מהאפשרות להשפיע על המערכת באמצעות הכלים הדמוקרטיים, ולהצליח להיאבק ביעילות ובאפקטיביות באמצעות הכלים הללו. מזווית הראייה של המתיישבים, ההכנות לפינוי ואופן הביצוע שלו נתפסים כהתגייסות טוטאלית של כל רשויות השלטון במדינה בגיבוי התקשורת, למלחמה בהתיישבות ובמתנחלים, תוך שימוש באמצעים פסולים של הדרה, הגחכה (אימוני צה"ל לקראת הפינוי שכללו סיטואציות מדומיינות של מתנחלות היסטוריות בהיריון, מתיישבות עם תינוקות על הידיים וכדו'), ודה לגיטימציה למגזר שלם. כך אומר למשל הרב ג. תושב השומרון המשמש בתפקיד בכיר במוסד אקדמי: "זוכר את הסלוגן שרץ ברשתות החברתיות שלנו בעקבות אירועי עמונה? "בעמונה נפתח לי הראש?" זוהי בדיוק ההרגשה של הרבה אנשים בציבור שלנו. (...) בהתנתקות, ציבור שלם שהוא ממלכתי בתפיסתו הבסיסית נאבק מאבק דמוקרטי ולמד שהדמוקרטיה היא כלי מניפולטורי וכוחני שמשרת רק מטרות פוליטיות. הציבור מיואש מהיכולת להשפיע בדרכים דמוקרטיות".

ש. עיתונאי המתגורר בשומרון מתאר את תחושת הנבגדות של ציבור, שבתפיסתו העצמית הוא פטריוטי ותורם הנמנה על ה"אליטה המשרתת": "תחושת השבר לאחר ההתנתקות היא מההתגייסות הטוטאלית של המדינה על כל זרועותיה למלחמה במתנחלים. היה ברור לנו שאנחנו חלק מהמדינה, והפכו אותנו לאויב של המדינה. כל הצרות של המדינה הם בגללנו". אחת התוצאות המרכזיות של תחושה זו היא לדבריו, תפיסה צינית של המערכת,

המובילה לאי אמון גורף במוסדות הדמוקרטיים: "הפוליטיקה היא זירה של אינטרסים צרים ואישיים. יש היום חוש ביקורת גדול מאוד ביחס לאמירות של פוליטיקאים. התחושה היא שככל שאתה נאמן יותר למדינה ככה פחות "סופרים" אותך. (...) חלק גדול משנאת המתנחלים הוא באשמת התקשורת. היא מנפחת דברים, מעוותת דברים, מציגה הכול בצורה לא פרופורציונאלית". ח. מבנימין מדגיש את ההשלכות של משבר האמון על בני הדור השני בהתיישבות: "בדור הצעיר בעיקר, יש שחיקה גדולה מאוד ביחס ל"ממלכתיות". אני רואה עוינות גדולה למוסדות השלטון, יש חוסר אמון מוחלט במערכת המשפטית, בוז גדול לכנסת ולכל הפוליטיקאים. בציבור המבוגר השחיקה קיימת אבל היא מתונה בהרבה".

הענישה המחמירה ביחס לפעולות של חסימת כבישים, פריצת מחסומים ופעולות מחאה אחרות מצטיירת בתודעת המתנחלים כהתגייסות של מערכת המשפט ומערכת אכיפת החוק למלחמת המדינה במתיישבים. הכעס הגדול ביותר מופנה כלפי התקשורת שהצטיירה בתודעת המתיישבים כמגויסת טוטאלית לקידום תוכנית ההתנתקות ולהצלחתה, התגייסות זו באה לידי ביטוי ב"אתרוגו" של ראש הממשלה לשעבר אריאל שרון וב"הלבנת" עבירותיו הפליליות, בהחלקת הכשלים הדמוקרטיים שליוו את אישור התוכנית וביצועה, וביצירת תדמית שלילית עד דמונית למתיישבי גוש קטיף חרף מאבקם המתון, הלגיטימי ונעדר האלימות ברובו המכריע. הסיקור המוטה הגיע לדעת המתיישבים לשיאו במהלך הפינוי כאשר התקשורת הציגה את המתיישבים כ"איש הרע" בסיפור, ובמקביל זיכתה בחיבוק חם את הכוחות המפנים, ולא פסקה להביע שבחים לאיפוק הרב שגילו לנוכח העוינות שהופגנה כלפיהם מצד המפונים. חוויה זו העמידה את מתיישבי גוש קטיף ותומכיהם בצד הלעומתי של החברה הישראלית, והשפיעה עמוקות על יחסם למדינה ולרשויותיה. כך למשל טוענת פ. תושבת גוש עציון, השייכת לאגף המתון של ציבור המתנחלים: "הגירוש היה פשע מוסרי. גם אם הייתה לו סיבה היו צריכים לבדוק אותה בשבע עיניים. השאלות הבסיסיות ביותר לא נשאלו. (...) הטענה החמורה ביותר שלי היא לא נגד השלטון אלא נגד מערכת המשפט והעיתונות. העיתונות לא העלתה את השאלות הבסיסיות ביותר".

מסקנה מרכזית נוספת נגזרת מהטיפול הכושל במתיישבים לאחר הפינוי. הסיסמא "לכל מתיישב יש פיתרון" נתפסת כתעמולה צינית ונבובה, והטענה המופנית אל הרשויות היא שלמפרע התברר שגם מי ששיתף פעולה עם מנהלת סל"ע, לא זכה לפיתרון מניח את הדעת. כך אומר למשל ג. (שומרון) "התברר גם שלאף מתיישב אין פתרון. דווקא מי שחתם על הסכמים עם המנהלת ומי שהיה "ילד טוב" קיבל את התנאים הקשים ביותר". הפער העצום בין הביצוע החלק והמהיר של הפינוי לבין הסחבת ושרשרת הכשלים בתהליך השיקום נתפס בתודעת מתיישבים לא מעטים כהוכחה לכך שהמוטיבציה המרכזית שעמדה בבסיס המהלך הייתה "העמדת המתיישבים במקום", וזאת תוך כדי השפלתם.

ג. הערכות מחדש אודות מערכת היחסים בין ההתיישבות ובין הצה"ד לבין מגזרים אחרים בחברה הישראלית.

על ההתפכחות ביחס לתמיכה הציבורית בהתיישבות ועל התגובה האדישה של החברה הישראלית לתהליך ההתנתקות עמד בהרחבה הרב עזריאל אריאל בסעיף ג' של מאמרו שצוטט לעיל. נקודה נוספת ואקוטית שעלתה במהלך הראיונות של בעלי עמדות מתונות יחסית, היא התגברות התפיסה הקונפליקטואלית ביחס לשמאל הישראלי וביחס לאליטה האקדמית, התרבותית, התקשורתית והמשפטית בישראל. הטענה שחזרה והופיעה מצד המרואיינים היא, שההתנתקות מהווה הוכחה לכך שהשמאל הישראלי מוכן ללכת רחוק מאוד במאבקו לחיסול ההתיישבות ושאינו לו "קווים אדומים" בעניין. אריאל שרון יזם אמנם את התהליך, אך בתודעת המתיישבים, הגיבוי הנרחב ומעטפת הלגיטימציה להפעלת כל עוצמתה של המדינה להצלחת ההתנתקות התאפשרו בזכות התגייסותן של האליטות בעלות האוריינטציה השמאלנית – חילונית – ליברלית למהלך. ציטוטים על הצורך בהפעלה זמנית של "דיקטטורה קונסטטיטוציונית" לצורך יישום ההתנתקות (השופט קלוד קליין)⁶, על הצורך ב"אלטלנה שנייה", על כך שאם יהיה צורך נהיה מוכנים למלחמת אחים (בנאום של מזכ"ל "שלום עכשיו" יריב אופנהיימר ערב ההתנתקות), והרצאות שניתנו במכללה לביטחון לאומי ערב הפינוי, על מלחמת האזרחים בארה"ב – כל אלו מהווים אינדיקטורים משמעותיים לדעת חלק גדול מציבור הציוני הדתי לכך שהשמאל הישראלי מוכן ללכת "עד הסוף" בסוגיית פינוי היישובים, ללא סנטימנטים וללא תחושת סולידאריות מינימאלית. תובנה זו, מובילה לתפיסת המרחב הציבורי הישראלי כזירה של מאבק בלתי מתפשר בין אליטות. תפיסה זו מקודמת בעיקר על ידי תנועת "מנהיגות יהודית".

הציטוטים הבאים מהראיונות ממחישים את הנפוצות של התפיסה הזו. כך אומר למשל י. רב מוכר בהתיישבות המתגורר בגוש עציון ומלמד במוסד תורני הנחשב למתון ואליטיסטי: "ההתנתקות היא פעולת נקם של השמאל כנגד הציונות הדתית, זה התגמול של השמאל על רצח רבין. אלמלא האיפוק שלנו המהלך הזה היה מוביל לשפיכות דמים. במכללה לביטחון לאומי של צה"ל ניתנה ערב ההתנתקות הרצאה על מלחמת האזרחים בארה"ב. ההרצאה ניתנה ברמה אופרטיבית, ולא נזכר שהיו בה 620,000 הרוגים. אנשי מפתח דיברו על אלטלנה. שרון התכוון לכך שיהיה הרוג אחד או שניים וככה כל המחאה תתפרק. זו הסיבה שהרב שפירא הטיל וטו על פריצת הגדרות בכפר מימון. אחת התובנות הקשות שלי מההתנתקות היא שהשמאל מוכן ללכת במסגרת הוויכוח אתנו עד כדי שפיכות דמים".

⁶ ראו: סנג'רו, 2007: 238-239. במאמר מופיעות אמירות נוספות של בכירים במערכת המשפט, הממחישות את הדה-לגיטימציה שבה התייחסה המערכת למחאה כנגד ההתנתקות, כמו למשל דבריו של היועץ המשפטי לממשלה והשופט העליון לשעבר, יצחק זמיר, שהתייחס למחאה כאל "מרד בשלטון החוק" ותבע להחיל עליה כללים מיוחדים (שם, עמ' 236) ופסיקות שהסעירו בשעתו את הציבור הדתי לאומי כמו מעצר ממושך של קטינים בגילאי 13-14.

י. עיתונאי ב"מקור ראשון" המתגורר בבנימין מדגיש את התחדדות תפיסתו הקונפליקטואלית ביחס לחברה הישראלית לאחר ההתנתקות: "האמונה שלי בסולידאריות העמוקה בין חלקי העם מאוד נשחקה. יש כוחות בחברה הישראלית שהמגמות, הערכים והשאיפות שלהם שונים לגמרי מהערכים של הציונות הדתית והיחס שלי אליהם הוא כאל יריב מר".

ע. רב השייך לזרם התורני לאומי (הממלכתי) ומתגורר גם הוא בבנימין מסתייע בארכיטיפ היהודי הקלאסי של יוסף ואחיו לתיאור תחושותיו: "ההתנגדות שלהם (של השמאל) לציבור שלנו היא לא רק אידיאולוגית. אנחנו "יוסף המודרני". השמאל רוצה לחסל את ההתנחלויות וגם את המתנחלים, כציבור כמובן, עדיין לא כפרטים. הגבול הוא קודם כל גבול חברתי".

בסעיפים הבאים יופיעו בצורה ממוקדת ופרטנית ההשלכות העיקריות של התובנות החדשות, ביחס לאופי המאבק במקרה של פינוי נרחב של יישובים ביו"ש. באופן כללי, וכהקדמה לסעיפים הבאים, ניתן לומר שלמרות הקונצנזוס הרחב יחסית השורר בקרב ציבור המתיישבים ביחס להערכות הללו, ההשלכות המעשיות וההשפעות האפשריות שלהן על התנהגות המתיישבים מובילות לכיוונים שונים, מגוונים ואף מנוגדים, שקשורים לא רק לתשתית האידיאולוגית המוקדמת אלא גם לאופי ולמנטאליות של הפרטים.

כבר היום ניכר שינוי משמעותי בדפוסי הפעולה של אליטת המתיישבים והנהגתה הרשמית (למחצה) שהפנימה את לקחי הכישלון בגוש קטיף. למועצת יש"ע חלחלה התובנה שעיקרו של המאבק על ההתיישבות צריך להיערך במגרש הפוליטי והציבורי במטרה למנוע קבלת החלטה על פינוי, ושמאבק שיתנהל לאחר קבלת החלטה שכזו הוא בסופו של דבר קרב מאסף חסר סיכוי. משאביה המוגבלים של הנהגת המתנחלים לא מופנים יותר אל פעולות מחאה המוניות, ומועצת יש"ע החדשה פועלת כיום בשני אפיקים מרכזיים: הראשון – שתדלנות פוליטית, בעיקר במפלגת הליכוד (שהוכיחה את עצמה בעיקר ביחס לבלימת ההקפאה השנייה) והשני – פעולות הסברה שמטרתן קירוב תודעתי ומנטאלי של ההתיישבות לחברה הישראלית.⁷ פעולות אלה כוללות סיורים ביו"ש למעצבי דעת קהל ולציבור הרחב, והפעלת מיזמי הסברה ברשת האינטרנט ("ישראל שלי"). אמירות שנשמעו מאישים שונים על הצורך "להשפיע מבפנים", לחדור לאליטות האקדמיה התקשורת והמשפט, מתחילות לקבל צביון ממשי. הוקמו ארגונים משפטיים כמו "רגבים" המחקים את דרכי הפעולה של ארגוני זכויות אדם מהצד השמאלי של הקשת הפוליטית, וישנן יוזמות רבות בתחום התקשורת, בדגש על עיתונות חוקרת בתחום המשפט.

בתחום הפוליטי ישנה מגמה משמעותית הממשיכה למעשה את דרכו של משה פייגלין

⁷ בשפת המתיישבים "הורדת הקרניים" להתיישבות

בכניסה למפלגת הליכוד. עם זאת קיים הבדל בכך שבניגוד לתנועת "מנהיגות יהודית", ההתפקדות כיום נעשית במקרים רבים מתוך מגמה להשתלבות אמיתית בליכוד, ותוך הצגת עמדות שאינן חורגות בבוטות ממצע הליכוד, ותוך יכולות למצוא מקום לגיטימי באגף הימני, הניצי שלו. ביחס לשמאל הישראלי, מתקיים על פי עדותם האישית של המרוויינים תהליך של איבוד "תסביך הנחיתות", והוא נתפס יותר ויותר כאינטרסנט, כאכזרי וכצבוע ביחס לערכי זכויות האדם וההומניזם שהוא דוגל בהם. וכך למשל אומר ב. תושב גוש עציון העוסק בתחומי החינוך והפסיכולוגיה: "הפסקתי להאמין לשמאל. פעם ראיתי באנשי השמאל אנשים טובים שלא מוכנים לגרום סבל לזולת. היום אני רואה בהם אליטה שמביטה בפחד ובשנאה על אליטה אלטרנטיבית שמאיימת עליה. כדי להילחם בנו הם מוכנים להרוס כל כלל דמוקרטי. כל הדיבורים שלהם על ערכי הדמוקרטיה הם צביעות אחת גדולה". מ. מחנכת, תושבת השומרון, אומרת דברים דומים: "היה לנו תסביך של נחיתות מוסרית ביחס לשמאל. הם פעילים בארגונים של זכויות אדם, זכויות אזרח, מיישמים אידיאולוגיה הומניסטית של אהבת אדם, דברים שהייתי שמחה אם היו מודגשים יותר אצלנו, אבל באה ההתנתקות והוכיחה שיש כאן בלוף. מה אנחנו לא בני אדם? איזו שמחה לאיד! זה הכול אינטרסים פוליטיים. בשבילם אנחנו האויב".

באופן כללי ניתן לומר שתפיסת המרחב הציבורי הישראלי בכלל והפוליטיקה הישראלית בפרט, הפכה בעקבות ההתנתקות וספיחיה ליותר ביקורתית וחשדנית ואפילו קונספירטיבית בקרב ציבור המתיישבים.

2.2.2 עמדות ביחס לשאלת המחקר השנייה: דפוסי התגובה ביחס לתרחיש של פינוי רחב היקף ביו"ש

באופן כללי, קיימת אמנם הקצנה של העמדות בציבור המתיישבים בסוגיה זו לאחר ההתנתקות, אך מגמת ההקצנה כשלעצמה אינה משמעותית ואינה מובהקת. התשתית האידיאולוגית שהיוותה את הבסיס להתיישבות, ואשר מעצבת את היחס העקרוני לחברה הישראלית ולמשטר הישראלי, לא השתנתה באופן ניכר. השינויים המשמעותיים מתחוללים לא ברובד התשתיתי של עמדות היסוד, אלא ברובד השטחי יותר של הערכת המצב המחודשת, ושל ההשלכות המעשיות הנובעות מעמדות היסוד. לכן השינוי הכולל בעמדות הוא מתון יחסית. התהליך המשמעותי יותר ברמת העמדות הוא תהליך של "צנטריפוגליזציה", שבו מתרחשת הקצנה בעמדות של אלו שהיו קיצוניים עוד קודם לכן, והתשתית האידיאולוגית הממלכתית (הכוונה אינה בהכרח לממלכתיות המשיחית מבית מדרשו של הרצ"ה קוק) הייתה מעורערת אצלם מלכתחילה. לתהליך ההקצנה של הקיצוניים, ישנן השלכות חורגות מעבר למשמעות המספרית המוגבלת, מסיבות שנעמוד עליהן בהרחבה בהתייחסות לשאלת המחקר הבאה.

האגף הקיצוני, הפוסט ממלכתי, הרחיב את שורותיו בעקבות ההתנתקות. עם זאת, ההרחבה העיקרית של עמדות יותר רדיקליות התרחשה בתוך גבולות הגזרה האידיאולוגיים של הזרם התורני-לאומי בציונות הדתית, וזרם זה מונה כ-20% בלבד מכלל אוכלוסיית הצה"ד, ומהווה רוב רק ביישובים מעטים ביו"ש, בעיקר באלו הנחשבים יישובים "אידיאולוגיים" (למשל בית אל ב', הר ברכה, אלון מורה). באגף זה התחוללה תנועה משמעותית מתפיסה ממלכתית מובהקת, המקדשת את מוסדות המדינה ומתנגדת למאבק כוחני, לתפיסה "פוסט ממלכתית מתונה". תפיסה חדשה זו, מקבלת באופן עקרוני חלקים נכבדים מהתשתית ה"ממלכתית" הבסיסית ביחס למדינה ולמפעל הציוני, אך אינה מוכנה לייחס קדושה למוסדות המדינה, ומוכנה עקרונית למאבק חריף כנגד רשויות השלטון בסיטואציה של פינוי יישובים. בנוסף, התחוללה תנועה קטנה ולא משמעותית (כאמור, מהבחינה המספרית, אך בהחלט משמעותית מבחינת ההשלכות האפשריות על צביון המאבק העתידי) לעבר תפיסה פוסט ממלכתית רדיקלית יותר, השוללת ומפקיעה מעיקרה את יחס הקדושה למדינה.

במקביל להקצנה, ישנו תהליך "צנטריפוגליזציה" מקביל אך פחות ניכר גם באגף הנגדי, שבו מתחוללת התמתנות מסוימת בעמדותיהם של אלו שהיו מתונים מלכתחילה. התמתנות זו באה לידי ביטוי בהבעת ספקנות ביחס לעמדות שנחוו קודם לכן כנחרצות ומוחלטות, בהפנמת ההיגיון שבחלק מטיעוני המתנגדים להתיישבות ובחיזוק העמדה המסרבת לראות את ההתיישבות כמצויה בקונפליקט חריף עם החברה הישראלית בכללותה.

בהכללה, ניתן לחלק את ציבור המתנחלים הציוני דתי ביו"ש לשש קבוצות עיקריות, שנבדלות האחת מהשנייה הן ברובד התשתיתי האידיאולוגי, הן בעמדותיהן ביחס לתגובה הראויה למהלך של פינוי יישובים, והן בהתנהגותן הצפויה בפועל במידה ויתרחש פינוי. הניתוח להלן הנו מכליל בהכרח, מכיוון שהתגובה לסיטואציה של פינוי, אינה נגזרת רק מהשקפה אידיאולוגית ו/או הערכת מצב המבוססת על שיקולים רציונאליים ביחס לאפקטיביות של פעולה כזו או אחרת. היא קשורה במידה רבה למבנה הפסיכולוגי של האישיות, ובמוכנות האישית להסתכן במעבר על החוק, להתעמת עם רשויות השלטון, ולנקוט בפעולות אלימות. בהקשר הזה, אם ניתן לדבר בהכללה על "פרופיל פסיכולוגי קיבוצי" של המתיישב הדתי לאומי, הרי שסגנון מאבק בנוסח גוש קטיף, הנו המתאים ביותר לאישיות הדתית לאומית, שבתהליך החברות אותו היא עוברת, מוטמעים רכיבים משמעותיים של חינוך לקונפורמיות, לציות לסמכות ולרשויות השלטון, להליכה בתלם ולתרומה לחברה⁸. מעל לכול, בולט כאן קיומו של המודל התיאולוגי הנורמטיבי (הלינגר והרשקוביץ, 2012) שיוצר איזונים פנימיים בגישה של רוב הצבור המשתייך למחנה הציוני הדתי, המונעים גישה רדיקלית כנגד סמכויות מדינת ישראל. עם זאת, הנסיבות השונות הצפויות של הפינוי בעתיד, שסביר להניח יקיף מספר גדול בהרבה של מתיישבים, וייתכן שיכלול יישובים בעלי

⁸ אחת המראיינות הגדירה מרכיבים אלה כ"חנוניות" דתית לאומית

מעמד סמלי משמעותי, יקשו מאוד על התפתחות חוזרת של דפוס מאבק דומה. בנוסף, יש לקחת בחשבון את הגורם הכלכלי שעשוי להיות משמעותי ומכריע דווקא ביחס לזרמים ולפרטים בעלי אידיאולוגיה פחות מגובשת.

בהקשר הפסיכולוגי חשוב לציין שישנם סימנים ברורים ואינדיקציות משמעותיות לכך ש"הפרופיל הפסיכולוגי" הציוני דתי האחראי, הממושמע, הצייתי והקונפורמי נסדק, בעיקר בקרב הדור הצעיר. אחד הגורמים לתהליך ההיסדקות, נעוץ במה שהמרואיינים הגדירו כ"איבוד תחושת הנחיתות" ביחס לשמאל הישראלי. תחושת הנחיתות שהמרואיינים מודים שאפינה אותם בעבר, משקפת למעשה את יחס ההערכה וההערכה שאפיין את הצה"ד כולה כלפי הציונות החילונית, סמליה, ערכיה והישגיה בתקופת העליות ובשנות הראשית של המדינה. ההערכה וההזדהות עם ערכיה הקלאסיים של הציונות החילונית המגשימה, שאפיין את אנשי "גוש אמונים", התחלפו בקרב הדור הצעיר בהתיישבות, ובעיקר באגף התורני לאומי, ביחס של שלילה עמוקה למטען ולערכים החילוניים – ליברליים, המלווה לעיתים בתחושת בוז וסלידה ביחס לאוחזים בהם.

מגמה זו באה לידי ביטוי במיוחד בכתביו של ההוגה המוביל של הזרם החרדי-לאומי, הרב צבי טאו. בעקבות כשלון המאבק על חבל ימית (1982), פיתח הרב טאו משנה סדורה לפיה, יש להתמקד בבניית עומק של אוונגרד אליטיסטי בדרך חינוכית שתיתן אלטרנטיבה למה שנתפס כהיחלשות מוסרית-רוחנית של הרוב היהודי בארץ-ישראל, ותקרין בסופו של דבר על הרוב החלש. התפישות המערביות הליברליות החילוניות הקלוקלות משחיתות את החברה הישראלית, אך בהשפעת בעלי התפישה הלאומית התורנית, סופם לחלוף מן העולם. (טאו, תשנ"ד, תש"ס; דון יחיא, תשס"ג; שוורץ, תשס"א: 92-110; Hellinger, 2008)

למגמה בסיסית זו בדור האחרון, נוסף בעקבות אירועי ההתנתקות ועמונה, מטען גובר של חשדנות ואי אמון ברשויות השלטון (בעיקר במערכת המשפטית), הנתפסים כמוטים אוטומאטית לטובת הערכים והאינטרסים של השמאל החילוני-ליברלי. בקרב הדור הבוגר בהתיישבות, הפרופיל הפסיכולוגי האחראי, הקונפורמי, והממלכתי, מושרש באופן עמוק, כך שהשע האידאולוגי אינו מערער אותו באופן משמעותי, מה שאין כן בקרב הדור הצעיר. התופעות של "שבאב" ציוני דתי ושל אנרכיזם בסגנון "תג מחיר" נובעות מתהליך פתולוגי "אוטואימוני" של שבירת האמון ושל דה לגיטימציה לסמכות, החודר לתוך המערכת הציונית הדתית עצמה, ומוקרן כלפי המנהיגות הפוליטית והרבנית בצה"ד ובהתיישבות.

האבחנה בין עוצמתם וחומרותם של התהליכים המנטאליים העוברים על הדור הצעיר בהתיישבות בהשוואה לדור הוותיק, חוזרת ועולה בדברי המרואיינים, ומודגשת על ידי אנשי המקצוע שבהם. כך מאבחן את המצב ב. הפסיכולוג, תושב גוש עציון :

"הדור השני להתיישבות חווה בעיקר את כישלון ההנהגה של דור ההורים. במאבקים הקודמים ובהתנתקות הם רוסנו על ידי המבוגרים וגם חששו בין היתר מעוצמת המשבר של המבוגרים.

התחושה העכשווית שלהם היא של נבגדות, ושל אלימות שלא באה על פורקנה. קיימת בדור השני למתיישבים תחושה שאי אפשר לסמוך על הדור הוותיק. הם פחות אידיאולוגיים מההורים, ולכן גם יש להם פחות חסמים אידיאולוגיים להגיב באלימות במקרה של פינוי. הפוליטיקה פחות מעניינת אותם, אבל הם יותר קיצוניים מבחינה פוליטית. ההתיישבות ביו"ש היא לגביהם מציאות טבעית, "ילידית". חלק מהחבר'ה האלה הם ממש פוסט טראומטיים. הדור הוותיק מתון יותר, מפוכח יותר, לא נטש את האידיאולוגיה הממלכתית, אבל יש לו בעיה קשה של סמכות".

י. העיתונאי מבנימין מצביע על הסדקים בתחושת ההשתייכות למדינה ולחברה הישראלית בקרב חלקים בדור השני למתיישבים:

"אוכלוסייה דתית בורגנית ומבוססת היא נגד מהפכות ואנרכיזם. היא לא מוכנה להיות בעמדה של אאוט סיידר בחברה הישראלית וחיבת להרגיש חלק בלתי נפרד ממנה. אצל חלק מהדור הצעיר בהתיישבות המחסום הזה נפרץ. הם נמצאים במקום של "על תנאי" ביחס לשותפות עם החברה הישראלית, ולא קובעים יותר את העמדות ואת ההתנהלות שלהם על פי התכתיבים והגבולות שאותם מסמנת החברה הישראלית. יש להם את המוכנות הנפשית להרגיש "אאוט סיידרים".

השינוי הפסיכולוגי משפיע על דפוסי ההתנהגות באופן עמוק ומהותי יותר מהשינוי האידיאולוגי, ולכן נגזרות ממנו השפעות מרחיקות לכת על אופי היחסים בין הציונות הדתית לציונות החילונית בכלל ועל דפוסי המאבק העתידיים בסיטואציה של פינוי יישובים בפרט⁹.

כדי למקד את הדיון באפשרות התגובה של מתישבי יו"ש, יש להצביע על שש הקבוצות באוכלוסיית המתנחלים הדתית לאומית ביהודה ושומרון, ולבחון את דרכי פעולתן האפשריות כפי שעולה מהראיונות שקיימנו.

הקבוצה הראשונה

בורגנות דתית לאומית עם זיקה אידיאולוגית חלשה ביחס להתיישבות, המתגוררת ביישובים בעיקר מטעמי נוחות ואיכות חיים. קבוצה זו מאכלסת בעיקר יישובים סמוכים לקו הירוק, הנכללים ברובם הגדול ב"גושי ההתיישבות" המתוכננים, ואשר עולים גם בתכנית לפתרון מדיני בדרך של הקמת מדינה פלשתינית, של גורמים בשמאל הישראלי. משקלה היחסי של קבוצה זו ביישובים אידיאולוגיים יותר הנו מועט. קבוצה זו היא בדרך כלל בעלת עמדות ימניות, אך תחושת השייכות המרכזית שלה היא לחברה הישראלית הרחבה, ולא למגזר המתיישבים. לכן, עמדותיה ביחס לפינוי יתאמו בדרך כלל לעמדות המקובלות על הבורגנות הדתית המתגוררת בתחומי הקו הירוק (כלומר, התנגדות לפעולות אלימות ותמיכה גבוהה יחסית בסירוב פקודה על רקע אישי /

⁹על הלכי הרוח של הנוער בהתיישבות לאחר ההתנתקות, ראו את שחורי ולאופר, 2008: 239-252; שחורי ולאופר, 2009: 431-453.

מצפוני, שאינו פומבי הצהרתי).

במידה ויתרחש פינוי, צפוי שקבוצה זו תעזוב ברובה הגדול את היישובים ללא מאבק, ותתמקד במאמץ האישי לשחזור רמת החיים אליה היא התרגלה. הסיכוי שקבוצה זו תשתלב במאבק מתון נוסח המאבק כנגד ההתנתקות, הוא קטן, מכיוון שהנסיבות יקשו מאוד על התפתחותו של מאבק בסגנון כזה. תגובות חמורות יותר **ובלתי צפויות**, תיתכנה אצל פרטים במעמד סוציו-אקונומי בינוני ומטה, וזאת במידה והפינוי יהיה כרוך בקריסה כלכלית של משקי הבית הפרטיים. במקרה שכזה, דווקא חולשת הזיקה האידיאולוגית לאידיאלים התיישבותיים וציוניים דתיים קלאסיים כמו ה"ממלכתיות", עשויה להחריף את התגובה ולחולל חבירה פרדוקסאלית של "מיואשים" כלכלית עם קיצוניים אידיאולוגיים¹⁰. וכך למשל, ש., סוציולוג המתגורר בנימין ומתמחה בשיקום ובטיפול קהילתי מעריך שללקחי ההתנתקות תהיה השפעה מכרעת על התנהגותן של החוליות החלשות מבחינה אידיאולוגית:

"ההתנתקות הציפה חזק את סכנת הקריסה הכלכלית של התא המשפחתי. זיקה אידיאולוגית חזקה ותחושה משמעותית של השתייכות לקהילה, יאפשרו למתיישבים לגייס משאבים נפשיים למאבק, גם בתנאים של חוסר וודאות כלכלית. כאשר המניעים הללו חסרים, ובדרך כלל קיימת קורלציה גבוהה ביניהם, אין מוטיבציה להיאבק ואין משאבים נפשיים להיאבק. לכן אנשים כאלה פשוט יעזבו בהקדם".

הרב ע. מעריך את התנהגותה של קבוצה זו באופן דומה:

"להערכת, מהרגע שיפלו החלטות, חלק גדול מהמתיישבים יחפש את הדרכים להציל את עורו. ביישובים הלא אידיאולוגיים תהיה זליגה החוצה. מי שילכו ראשוניים הם החזקים מבחינה כלכלית והחלשים מהבחינה האידיאולוגית. אנשים שיחפשו לצאת ולא יהיה להם פתרון יישארו עם הגב אל הקיר ועם מרירות חריפה. לא יהיה להם מה להפסיד והם יצטרפו למאבק מיליטנטי".

הקבוצה השנייה

בורגנות דתית לאומית עם זיקה אידיאולוגית גבוהה ביחס להתיישבות. קבוצה זו מתגוררת ביישובים, גם מטעמים של נוחות, איכות חיים והשתייכות קהילתית, אך המרכיב האידיאולוגי שבבחירתה להתגורר ביו"ש הנו משמעותי ומרכזי. קבוצה זו מהווה את השלד המרכזי ביישובים רבים ביו"ש, כולל יישובים "אידיאולוגיים" הממוקמים מחוץ לגושי ההתיישבות, וכוללת גם רבים מראשוני המתנחלים ביישובים וותיקים כמו עופרה, קדומים וקרני שומרון. בעמדותיה העקרוניות של קבוצה זו התחוללה תזוזה "ימינה" לאחר ההתנתקות, אך זו אינה תנועה גורפת ורדיקלית המערערת על הנחות יסוד אידיאולוגיות מקובלות, אלא תזוזה מתונה הקשורה יותר לשינוי ניואנסים. התמיכה בסירוב פקודה על רקע אישי ומצפוני, גברה מאוד בקבוצה הזו.

¹⁰ קביעה זו רלוונטית גם ביחס להתיישבות חילונית ביו"ש בעלת מאפיינים דומים

התמיכה בפעולות אלימות והמוכנות הפסיכולוגית לבצען, גברה מעט בהשוואה לתקופת ההתנתקות, אך עדיין נשארת על רמה נמוכה מטעמים של שימור הזיקה החזקה לממלכתיות, ומהערכה ריאל-פוליטית שצעדים כאלה הם חסרי תוחלת ויגרמו לנזקים שחומרתם עולה בהרבה על תועלתם. כפי שאומרת למשל ש. (מועצת יש"ע) "אני בעד התנגדות פסיבית לא מעבר לכך. חייבים להיזהר מלהתקרב אל הגבול של מלחמת אחים. יש גם יום שאחרי".

ברמה העקרונית, התיאורטית, מאבק כנגד פינוי בסגנון המאבק על "גוש קטיף", הוא התואם ביותר את האידיאולוגיה והמנטאליות של הקבוצה הזו. בפועל, לכישלון המאבק בהתנתקות, ולנסיבות השונות במקרה של פינוי ביו"ש, תהיה השפעה מכרעת על דפוסי ההתנהגות הצפויים. ההומוגניות היחסית, האידיאולוגית והמנטאלית, של קבוצת הבורגנות האידיאולוגית, עשויה להתרסק ולהתפזר לכיוונים שונים ומנוגדים, כאשר יחסי ההתפזרות בין דפוסי הפעולה השונים ייגזרו ממגוון של גורמים והשפעות, ניתן למנות בתוכם למשל את האופן שבו תתקבל החלטה על הפינוי, האווירה הציבורית והיחס הציבורי למתיישבים במהלך הפינוי, הדינאמיקה שתפתח בשטח, ומעמדה ותפקודה של ההנהגה הרשמית של ההתיישבות – מועצת יש"ע. מורכבות הסיטואציה הופכת כל ניבוי על דפוסי ההתנהגות הצפויים של קבוצה זו בתרחיש של פינוי לקשה במיוחד, אך ההתרשמות הכללית מהראיונות ומחומרי המחקר האחרים, מרמזת על ארבעה כיווני התפזרות עיקריים:

1. חלק גדול מקבוצה זו ייטוש בדלית ברירה את היישובים, מתוך הערכה שמאבק מתון ולגיטימי הוא חסר סיכוי, ומתוך התנגדות עקרונית ומנטאלית למאבק רדיקלי שיובילו קבוצות קיצוניות. וכך למשל אומרת פ. מחנכת, השייכת לאגף המתון של ציבור המתיישבים: "לי באופן אישי יהיה מאוד חשוב להיאבק אם זה חס וחלילה יתרחש. אבל אם כצ'ה והמשוגעים שלו ישתלטו על המאבק, אני פשוט קמה ועוזבת". ח. המתגוררת בגוש עציון, מלמדת במוסד תורני-אקדמי ומגדירה את עצמה כ"מודרן אורתודוקסית" מגדירה בבירור את גבולות המאבק של ציבור המתיישבים המתון שאליו היא משתייכת: "העמדה שלנו נובעת קודם כל מתחושה כבדה של אחריות. כאשר נוצרת התנגשות בין האידיאולוגיה לבין שמירה על המרקם הממלכתי ועל שלמותה של החברה הישראלית אנחנו מכריעים בגדול בשלמותה של החברה הישראלית חשובה יותר מהעיקרון שלא מפנים יישובים. הציבור הבורגני המודרן אורתודקסי לא יהיה מוכן לפרק את הקשר עם החברה הישראלית. אנחנו הכרענו להיות מקושרים ולא מנותקים ולא בועתיים. לא יגררו אותנו בשום אופן למאבק אגרסיבי. אם זה יקרה, אנחנו לא נהיה שם"¹¹.

¹¹ הסיבה שמרבית הנשים בראיונות נטו להביע עמדות מתונות יחסית לגברים, נבעה בעיקר מאופן בחירת המרואיינים על פי המפתח הפנים מגזרי, ואין לייחס לה משמעות עקרונית. מחקרים כמותיים הוכיחו שהקורלציה הברורה למדי הקיימת בכלל החברה הישראלית בין השתייכות מגדרית לבין עמדות מתונות בתחום

את הבחירה הרחבה באופציית הנטישה מעלה גם הרב ג. "האופציה של ייאוש, בריחה מהשטח והתמוטטות תתחזק מאוד דווקא בגלל המיליטנטיות של חלק מהקבוצות שנוצרו כתוצאה מה"חור" שנפער במנהיגות המלוכדת".

2. חלק אחר ישחזר את דפוס המאבק מגוש קטיף, למרות שותפותו להערכה על חוסר התוחלת שבמאבק. הוא יבחר לעשות כך מסיבות סמליות ופסיכולוגיות. במידה שמועצת יש"ע תוביל סוג כזה של מאבק, הוא יקבל את מרותה. כך אומר למשל א. תושב בנימין מוותיקי המתישבים: "אני לא רואה בציבור הרחב תזוזה משמעותית ביחס לגבולות המאבק. אם כבר, רק אצל הצעירים. הציבור הוותיק לא שינה את מקומו". א. החברה במועצת יש"ע מעריכה באופן דומה את רמת ההתנגדות הצפויה של הזרם המרכזי בהתיישבות, ומייחסת אותה בעיקר לפרופיל הפסיכולוגי של ציבור המתישבים הציוני דתי: "התדמית שלנו בתקשורת שונה מאוד מהמציאות האמיתית בשטח. הציבור שלנו אחרי כל מה שהוא ספג וסופג הוא ציבור חנוני, גם אלו שחושבים שצריך להיאבק בצורה יותר אגרסיבית נשארים בדרך כלל ברמת ההצהרות. יש משהו פסיכולוגי עמוק מאוד שמונע מהם לממש את ההצהרות הללו ברגע האמת. לכל היותר הם יגיבו בצורה סלחנית יותר למעשים קיצוניים. היחידים שפורצים את המרובעות הציונית דתית הם נוער הגבעות אבל הם מיעוט קטן".

הרב ע. המכהן כרב יישוב בשומרון, מעריך גם הוא שמרבית הציבור יעדיף את אופציית המאבק המתון, אך מצביע על הקשיים שבמימוש האופציה הזו: "הזרם המרכזי בהתיישבות יעדיף מאבק מתון, כמו בגוש קטיף, אבל הוא יהיה בבעיה. הוא יהיה במלכודת בין הקבוצות הקיצוניות והפראיות לבין העוינות של דעת הקהל הישראלית שתכליל את כולם באותה הסירה ותפיל את כל האחריות על כל המתישבים". הערכה דומה משמיע גם הרב ג. "ישנה הקצנה של הקיצוניים, אבל המתונים נשארו מתונים. אני לא רואה בציבור הרחב עלייה בדרגת האקטיביזם. להערכתי רוב הציבור יתנגד למזימות השמאל – מרכז, של פינוי-פיצוי, אבל בסופו של דבר יתנהג דומה מאוד להתנהגות בגוש קטיף". א. מגוש עציון המצוי בקשר שוטף עם בני נוער מההתיישבות טוען גם הוא שהדינאמיקה המאפיינת את התהליכים העכשוויים בקרב ציבור המתישבים, היא מורכבת ואינה כוללת הקצנה בלבד: "קיימת הקצנה, אבל היא לא טוטאלית. התהליכים הם הרבה יותר מורכבים. אני נפגש במסגרת העבודה עם הרבה בני נוער ורואה לצד ההקצנה גם תופעות של התמתנות ושל ספקנות, אפילו בחוגים הקיצוניים. במקומות כמו מעלה לבונה למשל. אני נתקלתי בפתיחות

המדיני, לא תקפה במגזר הציוני דתי. רבנים ומחנכים במוסדות תיכוניים של הציונות הדתית (ישיבות תיכוניות ואולפנות) אף טענו בראיונות שבגיל הנעורים דווקא לבנות ישנה נטייה גדולה יותר לקיצוניות ולקנאות אידיאולוגית.

ובספקנות אותנטית שלא מאפיינת גם את החוגים המתונים בציונות הדתית, אנשי 'תורה ועבודה'.

מסקנתו בנוגע להתנהגות אפשרית בפינוי היא שמרבית הציבור יעדיף בסופו של דבר את אופציית המאבק המתון בנוסח גוש קטיף.

3. מיעוט שגודלו לא ברור, יצטרף למאבק הרדיקלי שיובילו הנהגות אלטרנטיביות למועצת יש"ע. במאבק כזה צפוי שגבולות המחאה האזרחית התוקפנית יימתחו עד מעבר לקצה, ויכללו מהומות, חסימות וניסיונות לפגיעה ברכוש צבאי ומשטרתי, אך הקו הברור שבין מחאה אזרחית תוקפנית למלחמת אזרחים הכוללת שימוש בנשק חם, לא ייחצה בשום אופן על ידי אנשים המשתייכים לקבוצה זו. ש. תושבת השומרון וחברה במועצת יש"ע טוענת שאופציית ההתפזרות לשני הכיוונים חוזרת ועולה בהערכות המקצועיות הנשמעות בדיוני המועצה: "התסריט האסטרטגי שמדברים עליו בפורומים המקצועיים הוא של הקצנה לשני הכיוונים – ייאוש ונטישה מצד אחד, מאבק מיליטנטי ואובדן לגיטימציה (למדינה) מצד שני". חלק מהמרואינים מביעים במפורש תמיכה במאבק מיליטנטי ומגדירים "קווים אדומים" חדשים במאבק: "אני בעד מאבק אגרסיבי. אפילו מאוד אגרסיבי. זו סיטואציה של אונס, ולנאנס מותר להתגונן והוא צריך להתגונן. הקווים האדומים שלי הם שמירת הנפש. לא יורים איש באחיו". (א. מראשוני המתיישבים, לשעבר בכיר במועצת יש"ע) ש, העיתונאי מהשומרון, מצהיר גם הוא על "עליות מדרגה" ברמת האגרסיביות שיהיה מוכן להפגין כאחד מלקחי ההתנתקות: "נראה לי שצריך להפעיל התנגדות שקולה. כלומר, באותה הרמה שבה יפעילו עלינו, עד לירי בנשק חם ולא עד בכלל. המחיר התדמיתי שנשלם לא מעניין אותי. סימפטיה בדעת הקהל לא מועילה לכולם. המתנחלים המתונים של גוש קטיף נתקעו שש שנים בקראווילות. מי שלא הופך שולחנות לא מקבל כלום". ד., העולה מארה"ב, תומך גם הוא במאבק אגרסיבי עם גבולות ומעדיף את אופציית המרי האזרחי: "לא נלחמים נגד יהודים. זה הקו האדום שלי. אני בעד התנגדות אזרחית מאורגנת. הפגנות לא מועילות. אי אפשר לנהל מאבק אם אתה לא מוכן ללכת לכלא. הבעיה היא שאין בארץ מסורת של מרי אזרחי".

4. **בוזדים** בקבוצה זו עשויים להגיב באופן קיצוני ובלתי צפוי, לא על רקע אידיאולוגי, אלא יותר על רקע של חורבן כלכלי אפשרי והרס של מפעל חיים פרטי במסגרת ההתיישבות. הערכה זו נשמעה מפי ח., מראשוני המתיישבים בחבל בנימין: "אני אומר לך באחריות: בכל יישוב וותיק ומבוסס יש גרעין קטן של אנשים שלא יהיו מוכנים להתפנות בשום אופן. ההתיישבות היא מפעל החיים שלהם. הם ילכו עד הסוף. יש אצלי חשש כבד לשפיכות דמים אם יבואו לפנות מקומות כמו קדומים ועפרה ובית אל".

בקרב הקבוצה השנייה ניתן לאפיין שתי תתי קבוצות, שדפוסי ההתפלגות שלהן בין ארבעת האופציות יהיו שונים וייטו יותר לכיוון האופציה השלישית של הצטרפות למאבק רדיקלי.

הקבוצה הראשונה היא של יוצאי מדינות אנגלו סקסיות¹² המורגלים לתרבות פוליטית המעניקה לגיטימציה מוגברת למאבק אזרחי חריף כנגד רשויות השלטון. הקבוצה השנייה היא של אליטה אקדמית המעורבת עמוקות בפעילות פוליטית למען ההתיישבות. משקלה המספרי של אליטה זו ביישובי יו"ש הוא קטן, אך יוקרתה והשפעתה מצויים במגמת עלייה משמעותית.

הקבוצה השלישית

תורניים לאומיים "ממלכתיים". קבוצה זו מפוזרת ברבים מיישובי יו"ש בדגש ברור על יישובים "אידיאולוגיים" מחוץ לגושי ההתיישבות, וריכוזים גדולים יחסית שלה מתקיימים בעיקר בסמיכות למוסדות חינוך המשקפים את משנתה האידיאולוגית (למשל: המכינה הקדם צבאית בעלי). קבוצה זו אוהזת באידיאולוגיה מגובשת ועקיבה בדבר קדושת המדינה ומוסדותיה, ולמרות עמדותיה הימניות הנחרצות בתחום המדיני, היא שוללת לחלוטין פעולות אלימות כנגד רשויות השלטון. בתקופת ההתנתקות, רבני הזרם הממלכתי התנגדו בחריפות לכל פעולה אלימה והתנגדו גם לסרבנות הצהרתית וגורפת, אך רבים מתוכם תמכו בסרבנות אישית "אפורה" והורו לתלמידיהם לעשות מה שהם יכולים במסגרת החוק והנהלים הצבאיים על מנת להתחמק ממשימת הפינוי (הלינגר והרשקוביץ, פרק ד).

מייד לאחר ההתנתקות כוחה של קבוצה זו נחלש באופן ניכר, אך נראה שבשלבם מאוחרים יותר היא שיקמה במידה רבה את מעמדה. אחד האינדיקטורים לכך הוא הרישום לשיבות התורניות-לאומיות הממלכתיות, שנפגע משמעותית סמוך להתנתקות, ושב ועלה כבר לאחר מלחמת לבנון השנייה. הסיבות העיקריות להתחזקותו המחודשת של הזרם התורני הממלכתי הן התפתחויות פוליטיות ומדיניות שהשיבו את הצה"ד לחיק הקונצנזוס הישראלי (מלחמת לבנון השנייה ומבצע עופרת יצוקה) ומעמדם היוקרתי של רבים מרבניה (הרב צבי טאו, הרב שלמה אבינר, הרב אלישע וישליצקי, הרב אלי סדן ועוד).

בתרחיש של פינוי יישובים בקנה מידה נרחב ביו"ש, סביר להניח שמעמדה של קבוצה זו ייחלש שוב באופן ניכר, עוד יותר מאשר לאחר ההתנתקות. דפוסי ההתנהגות האפשריים של קבוצה זו בסיטואציה של פינוי הם הקלים ביותר לניבוי. במידה ובמקביל למאבק הרדיקלי שיתפתח, יתאפשר שחזור של מאבק בנוסח "גוש קטיף" תהיה התגייסות כמעט מלאה של הזרם הזה למאבק. במצב שבו מאבק רדיקלי יסחף את השטח ולא יותיר מקום לאלטרנטיבות מתונות לצדו, יעדיפו אנשי קבוצה זו לנטוש את היישובים ללא מאבק. כך מעריך הרב ע. "ה'ממלכתיים' לא יהיו אם יתפתח מאבק אליס. הם פשוט יקומו וילכו". הרב א., המתגורר בשומרון, נמנה על הזרם התורני ממלכתי ומלמד באחת מ"ישיבות הקו"¹³ מצהיר במפורש: "לא צריך להתחבק עם

¹² אולי גם יוצאי מדינות דרום אמריקאיות, אך הכוונה היא בעיקר לעולים מארה"ב

¹³ כלומר הישיבות הנאמנות לקו האידיאולוגי החרדי לאומי (חרד"ל). תורני-ממלכתי הבלתי מתפשר שאותו מתווה בעיקר ישיבת "הר המור" בירושלים בראשותו של הרב צבי טאו.

החיילים, אבל להרים יד על חיילי צה"ל זה חורבן, בדיוק כמו חורבן של יישוב. אני מאוד מקווה שכל התלמידים שיצאו מבית המדרש הזה הפנימו עמוק את התורה הזאת". הרב ז., גם הוא מהשומרון, אומר במפורש שהאופציה הלגיטימית הכשרה בעיניו, היא רק של מחאה. כל ניסיון לכופף את הממשלה ולנצח את המדינה הוא פסול ומטופש :

"חוץ מהעניין העקרוני שאלימות כנגד החיילים שלנו היא פסולה מכול וכול, אני גם מתקומם כנגד היהירות הזאת לחשוב שאפשר לנצח את המדינה. אני בכלל לא רוצה לנצח את המדינה, זה ניצחון פירוס. זה ניצחון שהוא חורבן. מחאה כמובן חייבת להיות. חשוב למחות ומצווה למחות אבל אם האווירה תגלוש לאלימות והתלהמות ולא תהיה אפשרות למחות על פי דרכנו עדיף לקום ולעזוב ולא להיות שותפים בחילול ה' הזה".

ע., רב, תושב בנימין, שהשתייכותו לזרם התורני הממלכתי היא פחות מובהקת, מציג את דילמת הנאמנות הכפולה ואת ההכרעה שתיפול לדעתו בסופו של דבר :

"אנחנו נמצאים במלכוד אמיתי. מצד אחד אנחנו הפראיירים של המדינה. לציבור שלנו עושים מה שלא יעזו לעשות לאף ציבור אחר. מצד שני, כדי לצאת מהסטאטוס הזה צריך לשלם מחיר שבאמת אי אפשר לשלם אותו. הנאמנות הכפולה שלנו, לעם ישראל ולאֶרץ ישראל היא סינדול מובנה. בגלל זה במקרה של עימות עתידי לא נשבור את הקווים האדומים שלנו. לכל היותר נדחף אותם טיפה קדימה, לא יותר מזה".

למרות שמצבה הסוציו-אקונומי של קבוצה זו הוא נחות בהשוואה לשתי הקבוצות הקודמות (תוצאה של משפחות מרובות ילדים, השקעה כספית גדולה בחינוך, ועיסוק במקצועות פחות מתגמלים מבחינה כלכלית), במחקר שנעשה על ידי הלינגר ולונדין על תפישות שונות בציבור הציוני הדתי בשאלות כלכליות חברתיות, עולה כי הציבור התורני, לא מושפע ממצבו הכלכלי הקשה כגורם בבניית תפישתו הכלכלית חברתית. (Hellinger and Londin, 2012). לאור זאת, ניתן להעריך בהסתברות גבוהה, שגם תרחישים של קריסה כלכלית, לא יובילו לתגובות קיצוניות של בודדים בזרם התורני הממלכתי, בגלל המחויבות האידיאולוגית הגדולה לערכים ממלכתיים ולהסתפקות במועט.

הקבוצה הרביעית

תורניים-לאומיים "פוסט ממלכתיים". הכוונה היא לקבוצה שמאפייניה ומקורות יניקתה האידיאולוגיים דומים מאוד לאלה של הקבוצה הקודמת, אך בשונה מהם, (ובמידה רבה בעקבות ההתנתקות), היא מפקיעה את ייחוס הקדושה ממוסדות המדינה ומהאנשים העומדים בראש מערכות השלטון, במידה והללו מדרדרים את המדינה בכיוון ההפוך מזה שבו צריך להתנהל לשיטתם תהליך הגאולה. לכן, ההגדרה האידיאולוגית ההולמת ביותר קבוצה זו היא "פוסט ממלכתיות מתונה". המנהיגות הרבנית של הקבוצה מתבססת על האגף האקטיביסטי של תלמידי הרצ"ה והבולטים שבהם הם הרבנים זלמן ואליעזר מלמד, הרב דב ליאור והרב אליקים לבנון.

תנועת "קוממיות" שקמה סמוך להשלמת ההתנתקות ובמידה רבה העיתון "בשבע" הם המייצגים המובהקים של קבוצה זו.

לאחר ההתנתקות קבוצה זו הפכה לדומיננטית באגף התורני של הציונות הדתית ומשקלה הפך למשמעותי ברבים מיישובי יו"ש האידיאולוגיים בשדרת גב ההר, בעיקר בקרב הדור הצעיר בתת המגזר התורני לאומי. במצבי שגרה, מתנהל שיתוף פעולה חלקי ומעין "חלוקת עבודה" בין תנועת קוממיות המייצגת ומובילה את הקבוצה הרביעית לבין גופים וגורמים מתונים יותר בהתיישבות ובראשם מועצת יש"ע. אולם סביר להניח שבמצב חירום של פינוי יישובים, יחריפו ההבדלים האידיאולוגיים ויקשו מאוד על שיתוף פעולה קונסטרוקטיבי כדוגמת זה המתקיים כעת.

התנהגותה הצפויה של קבוצה זו ביחס לפינוי יישובים הנה הרדיקלית ביותר בהשוואה ליתר הקבוצות שנמנו עד כה (כמובן, גם כאן יש לקחת בחשבון את שיקול המוכנות המנטאלית והפסיכולוגית של הפרט ליטול חלק במאבק חריף וכוחני, שלא מתאים לכל אחד, גם אם הוא תומך בו עקרונית). כפי שצוין במחקרם של הלינגר והרשקוביץ (2012: פרק ה'), זרם זה מוביל תמיכה גורפת בסירוב פקודה הצהרתי ומאורגן, ותמיכה רחבה במאבק חריף ותוקפני כנגד פינוי.

ניתן להעריך במידה רבה של סבירות שמקבוצה זו תצמח הנהגה אלטרנטיבית, (או תצמחנה מספר הנהגות מקומיות אלטרנטיביות) למועצת יש"ע, שתוביל מחאה חריפה הכוללת פעולות אלימות "בעצימות נמוכה" כמהומות, חסימות וניסיונות פגיעה ברכוש צבאי ומשטרת, ולעיתים גם הרמת יד על הכוחות המפנים. ביחס להפעלת אלימות "קשה" יותר, גם לקבוצה זו ישנם קווים אדומים ברורים, והקביעה הנחרצת ביחס לגבולות המאבק של הגרעין האקטיביסטי בקבוצה השנייה (בורגנות אידיאולוגית) תקפה במידה רבה גם ביחס לקבוצה זו. גם כאן ישמר קו אדום ברור בין מחאה אזרחית, חריפה, תקיפה ואפילו אלימה ככל שתהיה, לבין דרדור יזום של הסיטואציה למלחמת אזרחים כך אומר למשל א. ראש ישיבה תיכונית, המהווה סמן ימני של הזרם הפוסט ממלכתי המתון:

"לא נהיה פראירים ולא נלך כצאן לטבח. הציבור שלנו עובר ממאבק פסיבי למאבק אקטיבי. אנחנו נגיב באלימות כתגובה, לא כיוזמה. לכתחילה צריך להתנגד באופן פסיבי ללא אלימות, אבל אם תופעל אלימות יש הצדקה מלאה להפעיל אלימות בחזרה. אני, באופן אישי חושב שאם חס ושלום יירו על מתיישבים, יש הצדקה להחזיר בירי, אבל אני מייצג רק את עצמי בנקודה הזאת. אצל כל הציבור, ירי על חיילים הוא קו אדום".

על הדברים הללו מגיב הרב ע., שבניו מתחנכים בישיבה שבראשה עומד הרב א. "אני מכיר את האמירות של הרב א. הוא לא יבצע באמת את מה שהוא אומר. זו רטוריקה מאוד קיצונית שמוכיחה את הפער שקיים בציבור שלנו בין דיבורים למעשים. הוא משפיע על הנוער, אבל לא צריך להגזים בהשפעה שלו. הוא לא אדמו"ר. הנוער מושפע יותר מדברים אחרים". ב. מראשי תנועת קוממיות, מביע תמיכה במאבק אגרסיבי, בעיקר כתגובה לאגרסיביות שכנגד, ומסמן קו אדום ברור. "ההנהגה שלנו תוביל מאבק מיליטנטי אבל לא תאפשר פגיעה יזומה בחיילי צה"ל.

אם הם יתחילו, אנחנו נגיב. אני מזכיר לך שגם בעמונה המאבק היה בעיקר פסיבי. הילדים שחטפו מכות רצח ישבו בתוך הבתים ולא עשו כלום".

עוצמת המאבק וחריפות האמצעים בהם תנקוט קבוצה זו, תלויים גם הם בגורמים רבים ובנוסף לגורמים שנמנו כבר בדיון על קבוצת הבורגנות האידיאולוגית, תהיה חשיבות רבה למשקלה, למעמדה ולהתנהלותה של המנהיגות הרבנית בקבוצה זו. כלל הברזל ביחס למנהיגות הרבנית בצה"ד ובכלל זה בהתיישבות הוא **שהיא משמשת כגורם ממתן במצבי חירום**, גם אם בתקופות אחרות הרטוריקה שלה כוללת יסודות מילטנטיים. מעבר לכך, גם רבנים הנחשבים בשיח הציבורי הישראלי כקיצוניים ביותר, דוגמת הרב דודי דודקביץ מיצהר, ממתנים את התנהגותם ותגובותיהם של תלמידיהם וחסידיהם הקיצוניים יותר. לכן, ככל שהמנהיגות הרבנית של הקבוצה הפוסט ממלכתית המתונה תפגין יותר סמכות ואחריות, כך המאבק יתנהל במתווה מתון יותר, ולהפך.

בהקשר זה יש לקחת בחשבון **שבניגוד לדעה המקובלת, סמכותם של הרבנים, גם במגזר התורני לאומי, רחוקה מלהיות אבסולוטית**, בעיקר בכל הקשור לסוגיות פוליטיות ובעיקר ביחס לדור הצעיר, ושסמכות זו נשחקה לאחר ההתנתקות. סיבה חשובה לשחיקת כוחה של המנהיגות הרבנית כגורם מרסן וממתן בסיטואציות של עימות, נעוצה ב"הפרטת" הסמכות, ובהרחבת מנעד האפשרויות לקבלת "הכשר" להתנהלות חריגה. כך למשל, צעיר תורני לאומי המבקש לגיטימציה להתנהלות אלימה בתרחיש של פינוי, שייתקל בסירוב מצד המנהיגות התורנית הרשמית, יפנה במקרים רבים לקבלת לגיטימציה מרב בעל עמדות קיצוניות יותר, גם כאשר הוא אינו נחשב לדמות תורנית באותו הדרג של המנהיגות המקובלת. נקודה חשובה לציון ביחס לקבוצה זו היא ה"הבנה" הקיימת בקרב מיעוט קטן בקרבה לפעולות של "תג מחיר", בנימוק שהתנהלותם של רשויות השלטון למול המתיישבים, חוסמת למעשה כל אופציה לגיטימית של מאבק. כך אומר למשל ש. תושב השומרון "תג מחיר הוא לא יעיל, לא חוקי, לא מוסרי, נגד ההלכה, אבל כאשר כל מהלך דמוקרטי לשינוי נכשל התוצאה היא פנייה לאלימות". "הבנה" זו הינה בניגוד מוחלט לעמדת המנהיגות הרבנית של הקבוצה השוללת את פעולות "תג מחיר" בתכלית השלילה, כפי שאומר למשל הרב צ. (תושב בנימין) "תג מחיר הוא זוועה מוסרית".

ארבע הקבוצות שנמנו עד כה כוללות את הרוב המכריע של מתיישבי יו"ש הציוניים הדתיים. אליהם יש להוסיף שתי קבוצות שוליים, קטנות ביותר במשקלם המספרי, שלמרות זאת עלולות לשחק תפקיד מרכזי ומכריע בתרחיש של פינוי יישובים ולגלגל את הסיטואציה לכיוונים חריגים ובלתי צפויים.

הקבוצה החמישית

פוסט ממלכתיים רדיקליים. קבוצה זו מערערת על עקרונות יסוד באידיאולוגיה ובתיאולוגיה הציונית הדתית, ומאמצת תיאולוגיה אלטרנטיבית, רדיקלית בהרבה ביחס לציונות ולמדינה,

היונקת מבית המדרש של חב"ד ובעיקר של הרב יצחק גינזבורג. מוקדיה הגיאוגרפיים של קבוצה זו הוא אזור צפון השומרון (יישובי "עוטף שכם") ובכלל זה "גבעות" ומאחזים באזור ובסמיכות אליו. הכוונה היא לתושבי גבעות ומאחזים, בעלי משפחות המנהלים אורח חיים יצרני ומסודר. רבים מהם מושקעים בגבעות בפרויקטים שהם בגדר מפעל חיים פרטי וחורבן ההתיישבות עלול להיות גם חורבנם האישי והכלכלי. לקבוצה זו ניתן לשייך גם את תומכיו וממשיכי דרכו של הרב מאיר כהנא.

אנשי קבוצה זו הם אינדיבידואליסטים באופיים ובהתנהלותם ואין להם מנהיגות רבנית מוסמכת ומקובלת. ישנה לגיטימציה גדולה בקבוצה זו למאבק חריף ביותר בתרחיש של פינוי, אך גם לה ישנם קווים אדומים אידיאולוגיים שלא ייחצו, בכל הנוגע לפגיעה בנפש ולדרדור הסיטואציה למלחמת אזרחים¹⁴. קווים אדומים אלו זהים כמעט לאלה של הקבוצה הפוסט ממלכתית המתונה. בקבוצה זו קיימת לגיטימציה לא מבוטלת ביחס לפעולות בנוסח "תג מחיר", כאמצעי למנוע או לעכב פינוי, אך התמיכה היא בעיקר ברמה התיאורטית ולא המעשית, והשיקולים ביחס לייזום של פעולות אלימות, הם פרקטיים, מחושבים ורציונאליים (עם כל האירוניה שבהגדרות הללו). בסיטואציה של פינוי, המסתבר ביותר ביחס לקבוצה זו, הוא חבירה לקבוצת הפוסט ממלכתיים המתונה, או ניהול מאבק עצמאי באופן ובאמצעים הדומים לאלו שיתפתחו בקרב הקבוצה הרביעית, אך אין להוציא מכלל אפשרות את קיומם של בודדים וקבוצות קטנות שיבחרו בדרכים קיצוניות יותר. הרב ד. תושב השומרון המזוהה עם קבוצה זו, מדגיש שיש לו קווים אדומים במאבק כנגד פינוי, אך מכריז על העדר רצון ויכולת מצידו לאכוף אותם על כלל הציבור: "הקווים האדומים שלי נשארו כפי שהם אבל אני ישמיע אותם רק למעגל שיהיה מוכן לשמוע. לא אנסה לכפות אותם על מעגלים רחוקים יותר".

הקבוצה השישית

"אנרכיסטים", נערי "תג מחיר". אלו הם השוליים הסוציולוגיים של הצינונות הדתית בכלל, וההתיישבות ביו"ש בפרט. שלג (תשס"ג: 25), הצביע לפני כעשור על הבעייתיות שבקבוצות אלו. מאז, דומה כי הבעיה רק החריפה. שוליים אלה כוללים בעיקר בני נוער שנפלטו ממסגרות חינוכיות, חלקם עם בעיות המצריכות טיפול נפשי, ובני נוער שברו אישי לאחר ההתנתקות. קבוצה זו שניתן לכנותה ה"שבאב" היהודי של יו"ש אינה כפופה לסמכות כלשהי, רבנית או אחרת, ואין לה קווים אדומים הן ביחס לפגיעה בפלסטינים והן ביחס לפגיעה בכוחות הביטחון. כך מתבטאים המרואיינים ביחס לקבוצה זו: הרב ע. "לחלק מ"נוער הגבעות" אין שום קווים אדומים. אלו חברה שחלקם לקויי למידה, עם בעיות מנטאליות ורגשיות. ישנם כמה מאות שהם בלתי נשלטים". מ. המחנכת, תושבת השומרון: "לחלק גדול מהם אבדה הסולידאריות הבסיסית

¹⁴ התנגדות מפורשת למלחמת אחים ולשפיכות דמים מופיעה בכתביו של הרב גינזבורג. ראו למשל: גינזבורג, תשס"ו: 28.

עם עם ישראל. יש שם אנשים בלי גבולות. המנגנונים הפסיכולוגיים שלהם משובשים. הייתי אומרת אפילו דפוקים. יש שם שוליים מסוכנים, שיכולים לייצר פרובוקציות כאלה שיהרסו את ההתיישבות". ח. תושב בנימין אומר בקצרה דברים דומים: "לאף אחד אין שליטה עליהם. אין סמכות שיכולה למתן אותם, לרסן אותם". היחיד שמביע ביקורת ומטיל אחריות חלקית לתופעת האנרכיסטים, גם על גורמים קיצוניים בהנהגה הוותיקה, הוא ד. ראש המועצה מהשומרון "יש כאן אנשים לא אחראים שמדרבנים את נוער הגבעות. הם יגידו לך שהם נגד אלימות ואנרכיה אבל הם עוצמים את העיניים מול כל התופעות החמורות שמתרחשות מתחת לאף שלהם ומדברים על הנוער הנפלא והאמיץ, החיילים שלנו במאבק".

ההתנערות והחרדה ממעשיה של קבוצה זו, חוצה גבולות ומגזרים בצה"ד, ונשמעת גם מהאגפים היותר רדיקליים בקרב המתנחלים. וכך למשל עולה מעדותה של מ. "גם ביצהר הם מבינים את זה. אימא של תלמידה מיצהר, שמכירה טוב את החברה מהגבעות, אמרה לי באלו המילים: "אלו קומץ של מופרעים שמשחירים את היישוב שלנו וידינו קצרה מלהושיע". פעולות בלתי נשלטות של הקבוצה הזאת עלולות לדרדר סיטואציה אפשרית של פינוי למחוזות בלתי צפויים, בלתי נשלטים, והרי אסון להתיישבות, לציונות הדתית ולחברה הישראלית כולה.

ביחס לקבוצה זו חשוב להדגיש את אובדן הסמכות המוחלטת שהיא חווה ביחס למנהיגות הפוליטית והרבנית בצה"ד ובהתיישבות. הדגשת הנקודה של אבדן הסמכות המוחלטת ביחס לקבוצה השישית חזרה ועלתה בראיונות עם אנשי חינוך מרכזיים בצה"ד ובהתיישבות, ועם רבנים הנחשבים בשיח הישראלי לקיצוניים ביותר, שאמרו במפורש, שבעבר הייתה להם השפעה מסוימת על נערי "תג מחיר" אך היא אבדה לחלוטין. כך אומר למשל הרב ד. ביחס לתופעת "תג מחיר": "מפנים את האצבע המאשימה כלפי הרבנים, אבל אין לנו שום השפעה על התופעה". הריסון והשיקום של נערים אלה אינו יכול אפוא להתבצע במסגרות החינוכיות המקובלות, אלא במסגרות ובאמצעים אחרים.

2.2.3 עמדות ביחס לשאלת המחקר השלישית: הדמיון והשוני שבין ההתנתקות לבין פינוי

עתידי כגורם שיכול להשפיע על תגובות עתידיות

הבדל ראשון בין גוש קטיף לבין יו"ש, העולה מתוך הראיונות הוא ש בגוש קטיף ניתנה לגיטימציה רחבה, ושרר קונצנזוס רחב מסביב להנהגה מתונה ומלוכדת. הדברים אמורים הן ביחס להנהגה המקומית והן ביחס למועצת יש"ע. את המנהיגות הרבנית בגוש קטיף הוביל הרב יגאל קמינצקי, שחנך את כל רבני היישובים, ומנהיגותו הייתה מקובלת על כלל הציבור. המנהיגות של מועצת יש"ע הייתה גם היא מוסכמת ומקובלת, ובשלב המאבק עטתה עליה את הילת ה"בלתי מנוצחים". כוחה של מועצת יש"ע בשלבי המאבק על גוש קטיף בא לידי ביטוי בעיקר בריסונם ובהכפפתם הכמעט מוחלטת של גורמים וזרמים קיצוניים לזרם המרכזי של ההתיישבות ולקווי המתאר

שאותם הוא קבע לניהול המאבק.

לעומת זאת, ציבור המתיישבים ביו"ש הטרוגני בהרבה בעמדותיו הדתיות והמדיניות, מהציבור שאכלס את ההתיישבות בגוש קטיף. בניגוד למנהיגות הרבנית המלוכדת שהייתה ביישובי הגוש, ביו"ש ישנו ריבוי של מנהיגויות מקומיות ודעתניות המכתיבות דרכי פעולה שונות ומנוגדות.

הבדל שני העולה מהראיונות הוא כי ביחס למנהיגות של מועצת יש"ע, מוסכם על הכול שעוצמתה וסמכותה נפגעו קשות לאחר ההתנתקות, ואפילו בשלב מוקדם יותר, לאחר הכישלון בכפר מימון. בשלב מאוחר יותר הצליחה המועצה לשקם באופן חלקי את מנהיגותה, אך לא הצליחה לשחזר את עוצמת היוקרה והסמכות שממנה נהנתה לפני ההתנתקות. ישנן הערכות שונות ביחס להיקף שחיקת הסמכות של מועצת יש"ע, הנעות בין קריסה כמעט מוחלטת, לבין ירידה מתונה בכוח המועצה, אך המשותף לכולן היא הקביעה שלאחר ההתנתקות, מועצת יש"ע איבדה את יכולת הסמכות והאכיפה על גורמים קיצוניים בהתיישבות. למשל, א. החברה במועצת יש"ע טוענת שהמועצה הצליחה לשקם את מעמדה בקרב ציבור המתיישבים: "אחרי גוש קטיף מעמד המועצה היה בשפל, אבל אחר כך חלה התאוששות. קיבלנו המון פידבקים שליליים, הציבור ראה בנו שותפים לגירוש. היום ישנה הבנה שהמועצה פועלת נכון בזירה הציבורית, וגם מתחילים להבין שמועצת יש"ע לא באמת אשמה בגירוש. לדבר אחד אני מסכימה. איבדנו את הקיצוניים". י. בעל תפקיד בכיר במועצה החדשה, מתבטא באופן דומה:

"המעמד של המועצה נשחק מיד אחרי הגירוש, אבל הוא בתהליך של שיקום. אני בטוח שבמצב שבו תתרחש דרמה גדולה, הציבור ביישובים יתרכז סביב ההנהגה שלנו. מה שאני כן מקבל, זאת הטענה שהגורמים הקיצוניים כבר לא נשמעים יותר להנהגה שלנו. יש להם הנהגות אלטרנטיביות. עם "קוממיות" יש לנו שיתוף פעולה חלקי. סוג של חלוקת עבודה. עם נוער הגבעות – שום דבר". לעומתם, אנשים מחוץ למועצה, משמיעים הערכות שונות ביחס לכוחה. כך למשל טוען הרב ע. "מועצת יש"ע איבדה את האמון ואת יכולת ההנהגה כבר אחרי כפר מימון. הם השלו את הציבור. אמרו X והתכוונו ל-Y, הייתה כאן הונאה של הציבור והיא שברה את האמון. למועצת יש"ע המתחדשת היה סיכוי להחזיר את האמון אבל מקבלי החלטות האמיתיים נשארו חברי ההנהגה הישנה. אין למועצה תקשורת עם הציבור". ומסקנתו מהדברים היא "למועצת יש"ע במעמדה הנוכחי אין לגיטימציה לפשרות. היא תיאלץ ליישר קו עם עמדות קיצוניות או להנהיג רק חלק מהמתונים". ב. מגוש עציון טוענת: "המנהיגות המתונה שניסתה להיאבק מאבק הוגן ודמוקרטי, רוסקה והיא לא קיימת. מועצת יש"ע שיקמה חלקית את מעמדה בתחומים מסוימים, אבל אין לה יותר יכולת להשתלט על הקיצוניים במחנה שלנו". ח. מבנימין נוטה להסכים עם השניים, ומעלה נימוק נוסף לשחיקה בכוח המועצה: "המעמד של מועצת יש"ע נפגע קשות. זו לא רק תוצאה של הכישלון בהתנתקות, אלא גם של פוליטיקות פנימיות. הייתה שם הרבה פוליטיקה מלוכלכת ולאנשים נמאס מזה". המוסכם על כל הדוברים הוא ששחיקת הסמכות של מועצת יש"ע,

משמעותית ורלוונטית בעיקר בכל הקשור ליכולתה לרסן את הגורמים הקיצוניים בהתיישבות, ולכפות עליהם סגנון מאבק ו"קווים אדומים" שאותם היא תקבע. המשמעות המרכזית של קביעה זו היא ש"תיבת פנדורה" שבה נכלאו האלמנטים הרדיקליים בקרב ההתיישבות ותומכיה בזמן ההתנתקות, נפרצה לאחריה. כפי שאומר למשל ש. "בגוש קטיף ההנהגה נעלה את הקיצוניים בארון והמהלך נכשל. ההנהגה השקיעה הרבה מאוד בריסון ובהעלמת הקיצוניים. בסיבוב הבא, אם יתרחש, לא תהיה להם יותר שליטה על הקיצוניים".

ניתן למנות מספר גורמים וסיבות לכך שהזרמים הרדיקליים קיבלו על עצמם את מרבית תכתיבי ההנהגה המתונה בתקופת המאבק בהתנתקות:

1. תושבי גוש קטיף התנגדו באופן עקרוני למאבק אגרסיבי. ההצטרפות והסיוע למאבק הותנו על ידם בקבלת אופני ההתנהלות שהותוו על ידם, והזרמים הקיצוניים יותר קיבלו את ההתניה הזו, אם מרצון ואם מחוסר ברירה.
2. הזרמים הרדיקליים שוכנעו שהצגת חזית אחידה ומלוכדת של ההתיישבות ותומכיה תתרום להצלחת המאבק.
3. הנחת העבודה של הזרמים הקיצוניים הייתה שהאסטרטגיה של מועצת יש"ע ואנשי גוש קטיף היא של מאבק, אמנם עם קווים אדומים ברורים, ולא של מחאה בלבד.

כל שלושת ההנחות קרסו או הפכו ללא רלוונטיות לאחר ההתנתקות. באופן כללי, התרחש בקרב חוגים בצה"ד ובעיקר בקרב הנוער, תהליך של שחיקת המנהיגות והסמכות הרבנית, ובעיקר של המנהיגות התורנית לאומית ה"ממלכתית" שהיוותה גורם מרסן וממתן בתקופת ההתנתקות. דמויות כמו הרב שלמה אבינר, שב"זמן אמת" מנע במו ידיו פעולות אקטיביסטיות ו/או אלימות של חסימות, הבערת צמיגים ופגיעה ברכוש צה"ל והמשטרה, איבדו את הסמכות והיכולת לכפות את דעתם על הנוער התורני לאומי. כך אומר למשל הרב א. "בגוש קטיף הנוער ניסה להוביל מאבק יותר נחוש. ניסו לחסום את השערים, לנקב צמיגים. הגיע הרב אבינר והרס את הכול. בפעם הבאה, אני אומר לך, זה לא ילך לוי". כרסום הסמכות של רבנים אלה, נובע לא רק מעצם הכישלון במאבק, הנתפס ככישלון של עמדתם האידיאולוגית, אלא גם מהביקורת החריפה שהוטחה בהם על ידי גורמים קיצוניים (לעיתים, ובשוליים, עד כדי רצח אופי¹⁵), והופנמה עמוקות בקרב הנוער התורני לאומי. בכלל, אבדן סמכות הנו אחד המאפיינים של מצבי משבר, כאשר ההנהגה הקיימת נתפסת כלא רלוונטית למצב החדש שנוצר.

הבדל שלישי בין שני המקרים הוא שהיחסים של יישובי גוש קטיף עם הצבא וכוחות הביטחון היו כמעט אידיאליים, והתאפיינו בכמעט אפס עימותים. ביו"ש לעומת זאת, מערכת היחסים של ההתיישבות עם הצבא הינה טעונה יותר. ציבור המתיישבים ביו"ש טעם וחווה לא מעט עימותים עם כוחות הביטחון על רקע של פינוי מאחזים, ותדירותם וחריפותם של העימותים עולה בהתמדה

¹⁵ ראו למשל באתר, http://www.aviner.net/tguva_elran.php. "כל האמת על הרב אבינר".

בשנים האחרונות.

הבדל רביעי: האסטרטגיה של המאבק בגוש קטיף נוהלה מתוך חשיבה על "היום שאחרי" והדאגה להתיישבות ביו"ש. אסטרטגיה זו הכתיבה התנהלות מתונה ומחושבת הלוקחת בחשבון שיקולי תדמית ושיקולים ארוכי טווח. בפינוי עתידי של יו"ש, אין כבר "יום שאחרי" ושיקולים מעין אלה, עלולים להיות לא רלוונטיים. המאבק עלול להפוך בקרב חוגים שונים למאבק נואש, הרואי, עם הגב אל הקיר ו"על כל הקופה", כאשר שיקולי תדמית והתחשבות בדעת הקהל הישראלית יידחקו לשוליים.

הבדל חמישי: יישובי גוש קטיף היוו פריפריה, הן גיאוגרפית והן מנטאלית, ביחס לחברה הישראלית בכללה וגם ביחס לצה"ד. המצב ביחס ליו"ש שונה לחלוטין. ההתיישבות ביו"ש הנה הפרויקט העיקרי של הציונות הדתית בקרוב לארבעים השנים האחרונות. היא סמוכה למרכזי האוכלוסייה במרכז הארץ. לחלק גדול מאנשי הבורגנות הדתית ישנה "קרבה מנטאלית" ליו"ש, ויש להם מכרים וקרובי משפחה המתגוררים ביישובים, או לומדים במוסדות החינוך המצויים שם. המסה הגדולה של האוכלוסייה הדתית לאומית מרוכזת אמנם בתחומי הקו הירוק, אך ההנהגה הרוחנית של הצה"ד ורבים ממוסדות החינוך התיכוניים והעל תיכוניים שלה מרוכזים ביו"ש (רשימה חלקית: 20 ישיבות הסדר, 20 ישיבות תיכוניות, 11 מכינות קדם צבאיות, 9 ישיבות גבוהות, 9 מדרשות לבנות). לכן, לפינוי ביו"ש ישנן השלכות חריפות ומאיימות יותר על הזהות הציונית הדתית, על מוסדות הציונות הדתית, ואפילו על החוסן הכלכלי של המגזר הציוני דתי כולו¹⁶.

הבדל שישי: לאחר ההתנתקות, קיים חשש כבד מפני "פליטות" ומפולת כלכלית בעקבות הפינוי. החשש נובע הן מהטיפול הכושל במפוני הגוש והן מסדר הגודל השונה של מספר המפונים. המשבר הכלכלי במערב, והעדר הלגיטימציה להתנחלויות מחוץ לתחומי מדינת ישראל, מפחיתים מאוד את הסיכוי של סיוע חוץ לצורך שיקום המפונים. המחאה החברתית שהתעוררה בקיץ 2011 והאווירה הציבורית שנוצרה בעקבותיה, תקשה גם היא על הפניית תקציבים לשיקום אוכלוסיית המפונים, כך שהחשש מפני מפולת כלכלית בעקבות הפינוי הוא סביר ומוחשי.

ההבדלים הללו מובילים כולם לתסריט אפשרי של ייאוש ונטישה בקנה מידה רחב, סמוך להחלטה על פינוי ישובים. מאידך, סביר לצפות שבאותה עת תהיינה קבוצות רדיקליות שתבחרנה במאבק מיליטנטי בהרבה, מזה שאפיין את המאבק בהתנתקות. הזרם המרכזי שדוגל במאבק מתון

¹⁶ לא נדיר למצוא משפחות דתיות לאומיות מבוססות המתגוררות בתחומי הקו הירוק, שלהן שני ילדים ויותר עם משפחות גדולות משלהן המתגוררים ביישובים ביו"ש. ההשלכות הכלכליות האפשריות של פינוי על מעמדן הכלכלי של משפחות כאלה הן מרחיקות לכת.

ולגיטימי, ובהישארות עד הרגע האחרון, ייחלש באופן ניכר. רובו לא יהיה מוכן לשתף פעולה עם מאבק רדיקלי ויעזוב בחוסר ברירה. חלקו הקטן יצטרף לאגפים הקיצוניים, בין היתר בגלל החשש ותחושת הייאוש מקריסה כלכלית אפשרית. אלו שיבחרו באופציית המאבק המתון, ינקטו בה בעיקר מטעמים סמליים ופסיכולוגיים, ולא מתוך תקווה של ממש שפעולותיהם ישנו במשהו את תמונת המצב. למדינה לא תהיה כתובת מסודרת ומוסכמת בקרב ציבור המתיישבים. מועצת יש"ע תאבד לחלוטין את סמכותה ביחס לקבוצות הרדיקליות, וההנהגה המלוכדת של תקופת ההתנתקות לא תהיה קיימת. במקרה הטוב ניתן לצפות להנהגה בשני ראשים: הנהגה מתונה וממלכתית בהובלת מועצת יש"ע מזה, והנהגה אלטרנטיבית קיצונית ולא ממלכתית בהובלת תנועת "קוממיות", מזה. במקרה הגרוע (והמסתבר) יותר, תיווצרנה הרבה "הנהגות" קטנות ספוראדיות ומקומיות, שבחלקן תכתבנה קו רדיקלי אף יותר מזה של "קוממיות"¹⁷. כך או כך, למדינה לא תהיה כתובת אחת רשמית ומוסכמת להידברות עם ציבור המתיישבים.

כאן המקום לציין, שתרחיש הנטישה ההמונית, הנראה לכאורה הקל והנוח ביותר להתמודדות מצד המדינה, נושא בחובו מחירים כבדים למתיישבים עצמם, למדינה, ולחברה הישראלית כולה. מחקרים פסיכולוגיים שנעשו על מפוני ההתנתקות הוכיחו באופן חד משמעי, שהנזק הפסיכולוגי הכבד ביותר נגרם לאנשים שעזבו את ביתם ללא מאבק. המאבק על הבית הוא בריא מבחינה פסיכולוגית, מכיוון שהאדם צריך להרגיש שמיקוד השליטה שלו הוא פנימי ולא חיצוני. התחושה של הסובייקט שהוא הצליח לגייס כוחות בסיטואציה הקשה אליה הוא נקלע, מקלה עליו להשלים עם העבר ולגייס כוחות להתמודדות עם אתגרים מחודשים. השלמה פסיבית עם הפינוי ללא מאבק, אפילו סמלי, מבטאת מצב של נפעלות, של מיקוד שליטה חיצוני שהנו מתכון בדוק להפרעות פסיכולוגיות קשות עד כדי הרס נפשי¹⁸.

ציבור גדול שייטוש את היישובים ללא מאבק כלשהו אפילו ברמה הסמלית, עלול לשלם מחיר אישי פסיכולוגי כבד על הנטישה. מחיר זה יתבטא לפחות עד לתהליך השיקום, בנטישה של המנטאליות היצרנית והאקטיביסטית שאפיינה אותו, ובהמרתה במנטאליות פסיבית מרירה ומיואשת, שהנה מתכון בדוק להפרעות קשות בתפקוד האישי, המשפחתי והקהילתי. ברמה האידיאולוגית, נטישה ללא מאבק, עלולה להעצים תופעות של "ציונות לייט", שינתחו בהרחבה בדיון על שאלת המחקר השישית והאחרונה.

¹⁷ מצב שבו תהיה אנרכיה מוחלטת, פחות מסתבר, מכיוון שהנטייה במצבי משבר היא להתלכד מאחורי מנהיגות. ראו, Claire, 2009.

¹⁸ ריאיון עם ש. סוציולוג המתמחה בטיפול ובשיקום קהילתי שליווה את תושבי גוש קטיף במהלך הפינוי והשיקום. ראו גם, בן יוסף, 2010: 31, בן נשר, להד ושחם, 2002, 1966. Rotter.

2.2.4 עמדות ביחס לשאלת המחקר הרביעית: מידת השפעתה של אופן קבלת ההחלטה על

הפינוי על עמדות ותגובות המתיישבים:

מהראיונות האישיים שנעשו לצורך המחקר, מתברר שאכן לאופן קבלת ההחלטה עשויה להיות השפעה משמעותית על רמות ההתנגדות ואופני המאבק האפשריים. אופנים מסוימים של קבלת ההחלטה עשויים להפחית באופן משמעותי את רמת ההתנגדות הכוללת, ולהזיז חלק ניכר מציבור המתיישבים מהאגפים הרדיקליים לכיוון האגפים המתונים, ואילו אופנים אחרים עשויים להתקבל בדה לגיטימציה חריפה ולחולל תנועה הפוכה של הקצנה במאבק. למרואיינים הוצגו שישה תרחישים שונים:

התרחיש הראשון: קבלת החלטה על פינוי ברוב גדול בכנסת (המשמעות העיקרית של "רוב גדול" היא שמרבית חברי הכנסת היהודים תמכו בהחלטה).

התרחיש השני: קבלת החלטה ברוב גדול במשאל עם.

התרחיש השלישי: קבלת החלטה ברוב קטן בכנסת, הנשען על חברי הכנסת מהמפלגות הערביות.

התרחיש הרביעי: קבלת החלטה ברוב קטן במשאל עם, באופן שבו לא יהיה "רוב יהודי" להחלטה.

כל התרחישים הללו מתייחסים להחלטה על פינוי, שהיא תוצר של הסכם מדיני בין מדינת ישראל לרשות הפלסטינית.

התרחיש החמישי בודק את ההשלכות להחלטה על נסיגה חד צדדית בדומה להתנתקות מרצועת עזה בלא לפרט את האופנים השונים של קבלת ההחלטה.

התרחיש השישי בודק את ההשלכות לקבלת החלטה על פינוי כתוצאה מהפעלת לחץ כבד ואיומים בסנקציות על ממשלת ישראל מצד מדינות המערב כולל ארה"ב.

ככלל, המרואיינים נטו שלא להתעמק יתר על המידה ברזולוציות השונות, וכפי שהעירה מ. בציניות "זה בערך כמו לשאול את הנידון למוות איך הוא מעדיף שיהרגו אותו: בסקילה, בשריפה או בתלייה". הניואנסים שבין קבלת החלטה ברוב קטן בכנסת או במשאל עם למשל, לא זכו כמעט להתייחסות. ההבדלים המשמעותיים בין דפוסי התנהגות צפויים, ניכרו בעיקר בהתייחסות לשתי האופציות הקוטביות: רוב גדול במשאל עם מחד, ורוב קטן במשאל עם, או בהחלטה בכנסת, מצד שני. בהסתייגות זו ניתנת ההערכה ביחס לששת התרחישים השונים:

התרחיש בעל פוטנציאל ההרגעה הגבוה ביותר, הוא של משאל עם שבו תתקבל ההחלטה ברוב ברור המנטרל את השפעת הקול הערבי. במקרה כזה, עבור החלק המכריע מארבעת הקבוצות המרכזיות שהוצגו בסעיף הקודם, תישלל ההצדקה למאבק כוחני, ותינתן לגיטימציה אך ורק למחאה סמלית ובלתי אלימה. האגף הרדיקלי יצטמצם מאוד ויתרכז בשתי הקבוצות הקטנות הנותרות. כך אומר למשל י. ממועצת ישי"ע:

"אם ילכו על משאל עם, צריך לזכור שלממשלה יהיה יתרון מאוד גדול בהכנת המשאל, אבל לפחות תינתן לנו הזדמנות הוגנת לשכנע, ואנחנו ניגש לאתגר בכל הרצינות ובשיא המקצועיות.

לפחות יהיו כאן מאפיינים של fair play. בכל האופציות האחרות שהצגת המאפיינים האלו פשוט לא קיימים. זה מאוד יגביר את רמת ההתנגדות ואת תחושת הבגידה".

הרב י. (גוש עציון) מסכים, שרוב גדול במשאל עם, ימתן את עוצמת ההתנגדות: "אם יהיה רוב יהודי ברור בכנסת או במשאל עם, לא נשנה את האסטרטגיה של מאבק אבל הוא יהיה הרבה יותר מתון", וכמוהו הרב ד. שאומר "בהחלטה שתקבל במשאל עם ברוב גדול ההתנגדות הציבורית תשא אופי שונה, אבל הגרעין הקשה האידיאולוגי לא יוותר על מאבק". לעומת זאת, החשדנות וחוסר האמון גם למהלך של משאל עם ניכרות בדברי א. האומר: "הממשלה תוכל לבצע את החלטותיה בכל מקרה. גם עם רוב קטן וגם אם היא תפסיד במשאל עם. יעשו משאל חוזר עוד פעם ועוד פעם עד שינצחו. יש לי אמון מאוד מוגבל בכל המערכת".

לתרחיש של קבלת ההחלטה ברוב גדול בכנסת, תהיה ככל הנראה השפעה פחותה בהרבה על מיתון רמות ההתנגדות, משתי סיבות עיקריות:

הסיבה הראשונה: תפיסת ה"יצוג" החזקה שבה אווזו ציבור המתיישבים ביחס למיצגיו הפוליטיים הישירים, ובכלל זה ביחס לכלל המפלגות הנחשבות כ"ימניות", כמו הליכוד, ישראל ביתנו והמפלגות הדתיות גם כאשר הפרט לא בחר בהם כנציגיו לכנסת. כלומר, בעולם המחשבה של הציבור הציוני הדתי, חבר הכנסת נתפש כשליח של בוחריו, ולכן אם הוא מגיע למסקנה שונה משל בוחריו בשאלות מדיניות, הדעה המקובלת היא שעליו לשוב אל הבוחרים. זו גישה שונה בתכלית מהתפיסה המקובלת במחשבה הדמוקרטית הליברלית המודרנית לפיה, חבר הפרלמנט הוא פחות "שליח", ויותר "נאמן" של הציבור שבחר בו. לפיכך, הוא צריך לפעול על פי מיטב הבנתו, מה טוב לציבור בוחריו, גם אם אותו ציבור סבור אחרת. קשה להפריז בחשיבות ההבדלים בין שתי הגישות הללו להבנת מה שנתפש כגישה לא דמוקרטית במערב, נתפש כמהות הדמוקרטיה הראויה, היהודית.¹⁹

הסיבה השנייה: התפיסה החשדנית, חסרת האמון והקונספירטיבית ביחס להתנהלות רשויות השלטון, בעיקר בכל הנוגע להתיישבות ולמתיישבים. לכן, לאופני ההתנהלות של מקבלי ההחלטות בדרך להשגת הרוב בכנסת תהיה השפעה גדולה על מידת הלגיטימציה שלה תזכה ההחלטה בקרב ציבור המתיישבים²⁰, ובכל מקרה, על חברי כנסת ממפלגות דתיות וימניות שיצביעו בעד פיננו, תימתח ביקורת חריפה, ובחלקים גדולים בציבור הם אף יוקעו כ"בוגדים" שמעלו באמון

¹⁹ על הניגוד בתוך ההגות הציונית הדתית בין תפיסה "יהודית דמוקרטית", המושפעת יותר מהתפיסות המערביות, לבין תפיסה של "דמוקרטיה יהודית", בעלת מאפיינים ייחודיים, לא אחת, פחות דמוקרטיים מזווית הראייה המערבית, ראו את הלינגר, תשס"ב.

²⁰ כזכור, ההחלטה על ההתנתקות התקבלה בכנסת ברוב ברור של 67 תומכים מול 45 מתנגדים, ולמרות זאת היא זכתה לדה – ללגיטימציה חריפה בקרב המתיישבים ותומכיהם בגלל הכשלים הדמוקרטיים והמניפולציות הפוליטיות שהובילו להשגת הרוב הזה, ובגלל תפיסתם את חברי הכנסת של הליכוד שתמכו בהחלטה כמי שמעלו באמון הציבור שאותו הם נבחרו לייצג. כמו כן ראוי לזכור את הדה לגיטימציה שנעשתה להחלטות ממשלת רבין בזמן תהליך אוסלו, שנשענה על קולות ערביים ועל מה שנתפש כ"גניבת חברי כנסת" מהימין באמצעות פיתויים חומריים.

שולחיהם.

להחלטה שתתקבל במשאל עם ברוב קטן, שמשמעותו האופרטיבית היא שאין רוב יהודי במדינת ישראל לפינוי, ולהחלטה שתתקבל ברוב קטן בכנסת ישנו פוטנציאל דומה. בשני האופנים הללו תזכה ההחלטה לדה לגיטימציה חריפה בציבור המתיישבים ותומכיהם, ופוטנציאל ההקצנה במאבק כנגד הפינוי יגדל באופן ניכר, כמסתבר מדברי המרואיינים. כך למשל אומר הרב י. (גוש עציון) "החלטה ברוב ערבי היא נטולת משקל מוסרי. תהיה לגיטימציה למאבק מאוד חריף אם היא תתקבל". הרב צ. (בנימין) "אני יכול לקבל, בכאב, הכרעה על מסירת חלקים מארץ ישראל רק אם רוב העם שותף לה". ב. (תנועת קוממויות), קובע: "אם תתקבל החלטה ברוב קטן, לא יהודי, הדה לגיטימציה לכל הממסד תרקיע שחקים". ח. המשתייכת לאגף המתון של ציבור המתיישבים רואה בהחלטה שתיפול ברוב קטן "הכרעה מאוד כואבת, אך לגיטימית. זוהי הדמוקרטיה" אך

מסכימה ש"לחלקים גדולים בציבור שלנו יהיה הרבה יותר קשה לקבל את זה"²¹

הדרישה ל"רוב יהודי" בקבלת ההחלטה על פינוי ישובים, משותפת לאגף ה"בורגני" ולאגף התורני לאומי בציונות הדתית, אך ההשלכות מרחיקות הלכת ביותר לקבלת החלטה על פינוי ללא רוב יהודי, עלולות להתרחש דווקא בקבוצה השלישית, קבוצת ה"תורנים הלאומיים הממלכתיים". גישה ה"ממלכתיות" המשיחית שהם אווזים בה נובעת מתפיסת המדינה כמייצגת הקונקרטיה במקום ובזמן של "כלל ישראל" המהווה את ההתגלמות המיסטית, הקדושה של "נשמת ישראל" בעלת האיכויות האלוהיות שמעבר למקום ולזמן. כאשר ממשלת ישראל מתבססת על "רוב ערבי" ומקבלת החלטות ללא רוב יהודי היא מאבדת בתפיסה זו את מקור הלגיטימציה שלה ולא ניתן לייחס עוד לה ולמעשה את הילת הקדושה הממלכתית²². לכן, קיים סיכוי גדול שבהחלטה על פינוי שתתקבל ללא רוב יהודי, הן בכנסת והן במשאל עם, חלק משמעותי מקבוצת התורניים הממלכתיים תחבור לקבוצה הרביעית, הפוסט ממלכתית, ותהיה שותפה למאבק אקטיבי כנגד הפינוי, אם כי בכל מקרה לא צפוי שרובי קבוצה זו יתנו את הסכמתם לפעילות אלימה כנגד הכוחות המפנים.

ייתכן עם זאת, שאם תתקבל החלטה במשאל עם ברוב משמעותי ביותר, אף כי לא ברוב יהודי

²¹ במחקר כמותי שנערך בשנת 2007 במסגרת עבודת הדוקטורט של מוזס נשאלה השאלה הבאה: "האם החלטה שתתקבל בכנסת בנושא הנוגע לעתידה של מדינת ישראל (הסכמי שלום, פינוי יישובים וכדו') המבוססת גם על קולות ערבים תהיה לגיטימית בעיניך? תשובות הנחקרים מוינו על פי השתייכותם הפנים מגזרית והתוצאות הצביעו במובהק על דה – לגיטימציה חריפה להחלטה כזו, בעיקר באגף התורני לאומי שבו 96% מכלל הנחקרים סימנו את אופציית הדה לגיטימציה ומתוכם 86% סימנו את התשובה הקיצונית ביותר שניתנה לבחירה: "לא לגיטימי לחלוטין". באגף הבורגני המהווה את מרכז הכובד של הציונות הדתית, 13% בלבד סימנו את האופציה לגיטימי בהחלט או לגיטימי ו-73% בחרו באחת מהאופציות של דה לגיטימציה. באגף האורתודוקסיה המודרנית המהווה את הסמן השמאלי של הציונות הדתית ושעליו נמנית המרואיינת ח., סימנו 51% מהנחקרים "לגיטימי" ו-37% "לא לגיטימי"

²² ראו את הלינגר, תשס"ב: פרק ג' באשר לדגם זה המוגדר שם כ"דמוקרטיה יהודית", הרחוק מרחק רב מהמקובל בדמוקרטיה המערבית הליברלית. כמו כן ראו את מוזס תשס"ט: 113; קוק, תשס"א: 43-45; מלמד, תשנ"ה: 73-77.

גמור, רבים ישקלו להימנע ממאבק. אפשרות שכזו לא עלתה מהראיונות, אך אי אפשר לשלול אותה לחלוטין.

ביחס לתסריט החמישי של התנתקות חוזרת, ללא הסכם מדיני: תרחיש זה לא נבדק בכל הווריאציות שלו, אך התמונה הכללית העולה מתשובות המרואיינים היא, שהחלטה כזו תיתקל בדה-לגיטימציה חריפה הרבה יותר, מאשר על החלטה על פינוי במסגרת הסדרים מדיניים. לווריאציות השונות של אופן קבלת ההחלטה תהיינה כמובן השלכות. ניתן להעריך שבדומה להחלטה "קונבנציונאליות" על פינוי כחלק מהסדר מדיני, פוטנציאל ההרגעה הגדול ביותר להחלטה על פינוי חד צדדי, הוא להחלטה שהתקבלה ברוב גדול במשאל עם, ופוטנציאל ההקצנה החמור ביותר הוא להחלטה שתתקבל הן בכנסת והן במשאל עם ללא "רוב יהודי", אך רמת החומרה שבה תיתפס הסיטואציה של פינוי חד צדדי, תהיה בכל ווריאציה שהיא, גדולה יותר בהשוואה לווריאציה המקבילה של פינוי כחלק מהסכם.

ביחס לתסריט השישי של פינוי כתוצאה מלחץ מדיני כבד שיופעל על ממשלת ישראל, מהראיונות ומחומרי המחקר האחרים מתברר, שאין לתסריט כזה השפעה ממתנת על רמת ההתנגדות לפינוי. הסיבה העיקרית היא שציבור המתישבים מצפה מממשלת ישראל שתעמוד בלחץ הבינלאומי ותפגין "זקיפות קומה" לאומית. כפי שאומר הרב ד. "זו תהיה שעת המבחן של הממשלה, האם יש לנו כאן ממשלת בובות או ממשלה ריבונית. האם הם ממשיכים את המורשת של בן גוריון שהוכיחה את עצמה שמה שחשוב זה לא מה יאמרו הגויים אלא מה יעשו היהודים, או שהם מאמצים מורשת גלותית ותבוסתנית".²³ הרב ז. המשתייך לזרם התורני הממלכתי מדגיש את הסכנה הטמונה לדעתו בכניעה ללחצים בינלאומיים: "במקרה כזה נצטרך להסביר את חשיבות העמידה בלחצים בינלאומיים כמרכיב בסיסי של עצמאות מדינית. הרי אין לדבר סוף! היום ילחצו עלינו לפרק התנחלויות, מחר ילחצו עלינו לוותר על ירושלים ומחרתיים להסכים לזכות השיבה". עמדה זו משקפת נטייה רווחת בקרב רבים מהמחנה הציוני הדתי, הבזים לניתוחים "ריאל פוליטיים", של פוליטיקאים, אנשי צבא ואקדמיה, באשר לסכנות להן צפויה מדינת ישראל, עקב היחלשות מעמדה בזירה הבין לאומית. בתשתית גם ניתן לחוש בתחושת זלזול ב"גויים", שבין כך הם בגדר "עשוי השונא ליעקב".

מעבר לכך, באווירה הקונספירטיבית חסרת האמון ביחס לרשויות השלטון, ובעיקר ביחס ליריב הפוליטי בשמאל, לחץ בינלאומי נתפס כבר עכשיו בחוגי המתישבים כיוזמה בוגדנית מבית מדרשם של ארגוני שמאל, וזאת כביכול במטרה "להציל את ישראל מעצמה", ולהשיג את מטרותיהם הפוליטיות לחיסול ההתיישבות בדרך לא דמוקרטית ולא הוגנת של ייזום ההתערבות חיצונית בענייניה של מדינת ישראל. לכן, הצלחתו של לחץ כזה לשנות את עמדת הממשלה עלול להגביר את הכעס כלפי השמאל ואת חוסר האמון ביחס לכללי המשחק הדמוקרטיים. ניתן

²³ הרטוריקה הבן גוריונית כמובן לא שיקפה את המציאות. כאשר היה לחץ אמריקני-סובייטי על בן גוריון לפנות את כל סיני, לאחר כיבוש סיני במבצע קדש (1956), בן גוריון נסוג ללא כל זקיפות קומה.

להעריך בסבירות גבוהה שככל שהלחץ הבינלאומי ייתפס יותר כהיענות מבחון ליוזמה מאורגנת של ארגוני שמאל ישראליים, כך תיטה מטוטלת העמדות בקרב ציבור המתישבים לכיוון הרדיקלי. כך אומר למשל, ש. תושב השומרון: "באירופה ובארה"ב לא אוהבים את ההתנחלויות, אבל יש להם עניינים יותר בוערים על הראש. מי שמזמין את הלחץ ומארגן את כל החרמות על ישראל, זה שלום עכשיו וכל ארגוני השמאל. כל האמצעים כשרים בעיניהם כדי לנפנף אותנו מכאן. אם זה יצליח להם הכעס כלפיהם רק יגבר".

סיבה נוספת לחוסר האפקטיביות של הלחץ הבינלאומי על ריכוך בהתנגדות המתישבים לפינוי, היא השפעת האליטה האקדמית הימנית הזוכה ליוקרה רבה בקרב ציבור המתישבים. אליטה זו מתבססת על אקדמאים בעלי עמדות ימניות שחלקם מאוגדים בחוג הפרופסורים לחוסן מדיני וכלכלי וחלקם אף מלמד במכללה האוניברסיטאית באריאל ובמכללה למדינאות יהודית²⁴. אליטה זו תטען שלממשלת ישראל ישנם כלים פוליטיים דיפלומטיים ומשפטיים המאפשרים לה להתמודד עם הלחץ הבינלאומי, ושניתן להפעיל קבוצות כוח ואינטרסים במדינות ידידותיות לישראל (בעיקר בארה"ב ובקרב הנוצרים האוונגליסטים) כנגד הלחץ. לטענות אלה יהיה משקל משמעותי בחיזוק התביעה מממשלת ישראל לעמוד בלחץ הבינלאומי. טיעונים בסגנון זה עולים מדבריה של ש. ממועצת יש"ע:

"הייתה לנו (במועצת יש"ע) הרצאה מאלפת של יורם אטינגר. הוא הוכיח בהוכחות מוצקות שלישראל יש כוח לעמוד בלחץ בינלאומי. שכל ראש ממשלה ישראלי שעמד בלחץ של נשיא אמריקני, הפסיד בטווח הקצר אבל הרוויח בגדול בטווח הארוך. שישראל זוכה ליוקרה ולאחדה בינלאומית דווקא כאשר היא נתפסת כחזקה, כמנצחת. את הדברים הללו של יורם נצטרך להסביר לציבור הרחב".

מרואיין אחר, ע., המשמש בתפקיד בכיר בפורום משפטי של הימין, טוען:
"הלחץ הבינלאומי כבר קיים. הוא מתבסס על התפיסה שההתנחלויות לא חוקיות ומקבל רוח גבית מכל הפעילות הבוגדנית של ארגוני השמאל למיניהם. אבל יש כלים להתמודד עם הטענות האלה. משפטנים כמו חיים משגב ו(אליאב) שוחטמן בקיאים במשפט בינלאומי ויש להם תשובות סדורות על הטיעון הזה של אי חוקיות. לא רק טענות דתיות והיסטוריות שאני מאמין בהם בכל לב, אלא טענות משפטיות מוצקות. אני מצפה מהממשלה שתאמר סוף סוף דברים ברורים בעניין ולא תפחד מהצל של עצמה".

בקרב קבוצות שוליים בהתנחלויות (ובכלל באוכלוסייה הדתית לאומית), לחץ בינלאומי כבד עלול להיתפס בפרספקטיבה אפוקליפטית של "אחרית הימים" ומלחמת גוג ומגוג. ההשלכות

²⁴ על חוג הפרופסורים נמנים בעיקר אקדמאים המתמחים במדעי הטבע ובמדעים המדויקים, אך במכללה למדינאות מלמדים אקדמאים המתמחים במדעי החברה והרוח ומטרתה המוצהרת היא להצמיח אליטה אינטלקטואלית בעלת עמדות לאומיות וניאו שמרניות, שתהווה משקל נגד לדומיננטיות של הזרם השמאלי – ליברלי – אוניברסליסטי בקהיליית האינטלקטואלים הישראלית.

האפשרויות של אימוץ פרספקטיבה שכזו הן לא ברורות, וקיימת האפשרות שהיא תהווה קטליזטור לפעולות רדיקליות ולא שקולות. אימוץ פרספקטיבה מעין זו עשויה להסתייע ולהתעצם ממצב גלובאלי מעורער ובלתי יציב המסתמן בתחילת העשור השני של המאה ה-21.

התרחישים שנידונו עד כה הם כולם פוליטיים, ונוגעים לאופן קבלת ההחלטה על הפינוי. הראיונות וחומרי המחקר האחרים מבהירים שעם כל החשיבות וההשפעה של אופן קבלת ההחלטה על עמדותיהם והתנהגותם של המתיישבים, לאווירה הציבורית שתשרור סמוך לפינוי ובמהלכו תהיה השפעה משמעותית ומכרעת יותר. כך אומר למשל הרב ד. "מה שיקבע את רמת ההתנגדות זה לא כל כך אופן ההחלטה אלא בעיקר רמת האגרסיביות וההתאכזרות לאנשים. הכוחות המגרשים נהיו בשנים האחרונות הרבה יותר אגרסיביים והאגרסיביות הזאת מובילה לאגרסיביות שכנגד". התבונה שהפסיכולוגיה חשובה יותר מהאידיאולוגיה בחיזוי ובניתוח דפוסי פעולה והתנהגות של ציבור המתיישבים במצבי חירום מתחדדת בחריפות בשלושת האפקטים הפסיכולוגיים שיוצגו להלן.²⁵

הראשון – אפקט ההילה: ככל שהתחושה בקרב ציבור המתיישבים ותומכיהם תהיה, שפינוי היישובים אינו מהווה רק מהלך נקודתי להשגת הסדר מדיני, אלא הוא חלק ממלחמה כוללת של המדינה ואליטות השמאל בציונות הדתית – כך תגבר התנועה לכיוון האגף הרדיקלי. תחושה זו תיגזר מהפרשנות האישית שיתנו המתיישבים ותומכיהם למהלך האירועים, ופרשנות זו תושפע במידה רבה מאמירותיהם וממעשיהם של מקבלי ההחלטות במערכת הפוליטית והמשפטית, מאמירות שישמיעו מתנגדי ההתיישבות, מאופן הסיקור התקשורתי ומהאווירה הציבורית הכללית שתשרור סמוך לפינוי ובמהלכו.

השני – אפקט ההזדהות השלכתית: להתייחסות של מקבלי ההחלטות אל ההתנגדות תהיה השפעה מכרעת על הכיוון שאליו היא תתפתח. במידה וההתייחסות אל ההתנגדות תהיה כאל מחאה, חריפה אך לגיטימית ומובנת, יגדל הסיכוי שההתנגדות אכן תישאר בגבולות הללו. במידה וההתייחסות אל ההתנגדות תהיה כאל מרידה במשטר יגדל הסיכוי שהמחאה אכן תגלוש לכיוונים רדיקליים של מרידה.²⁶ בהקשר זה גם יש משקל גבוה ביותר לאופי הפעילות של כוחות הביטחון, ככל שפעילות זו תהיה ברוטלית יותר, כך גם סביר להניח שיגבר הסיכוי לאלימות מהסוג הקשה ביותר (כגון ירי) מצד גורמי שוליים בודדים, ולתגובה אלימה פחות קשה מצד רבים במחנה הציוני הדתי.

השלישי – חלקם של המתיישבים בתהליך – אובייקט או סובייקט: ככל שהמתיישבים ישתפו בתהליך של קביעת עתידם, כך יגדל הסיכוי לשיתוף פעולה מצדם. התייחסות אל המתיישבים כאל אובייקט שאין לו חלק ומקום בתהליך קבלת ההחלטות ביחס לעתידו, תגביר את תחושות הכעס והמרירות ותחריף את עוצמות ההתנגדות והמאבק.

²⁵ השפעתם הפסיכולוגית של האפקטים הללו עלתה בריאיון עם הסוציולוג ש.

²⁶ ראו: רויטמן, 1989: 124-129

מתוך התשובות לארבע שאלות המחקר הראשונות ניתן לשרטט את התרחיש הקיצוני, האלים והמסוכן ביותר בסיטואציה של פינוי יישובים שהיתכנותו אינה בלתי סבירה. אף שכמובן איננו טוענים שזהו התסריט שאליו יש להתכונן, אנו כן טוענים שחשוב לקחת בחשבון את התרחיש הקיצוני הזה ולו כדי לפעול בדרך שתמנע מראש את ההיזדרזות שתביא למצב זה. התרחיש הוא אפוא: סמוך להחלטה על הפינוי או על מועד ביצועו תתחלנה פעולות אלימות ואנרכיסטיות של נערי "תג מחיר". לפעולות הללו שיזכו לסיקור תקשורתי נרחב בארץ ובעולם, יהיה הד חריף בדעת הקהל הישראלית והעולמית, והן תחוללנה תנועה חריפה של דה לגיטימציה להתיישבות ולמאבקה בפינוי, שתובל בעיקר על ידי התקשורת בישראל, שאינה חשודה באהדה יתרה למפעל ההתיישבות ולציבור המתנחלים. באווירה העוינת והטעונה שתיווצר, יופעל לחץ על מקבלי ההחלטות להפגין "יד קשה" ביחס להתיישבות ולהשלים את תהליך הפינוי בנחישות, במהירות ובתקיפות²⁷. העוינות שתוקרן מהציבור ומכלי התקשורת, והמדיניות התקיפה שתיאכף על ידי רשויות השלטון, יפעילו את אפקט ההזדהות ההשלכתית, ויגררו הקצנה שכנגד בקרב ציבור המתיישבים. מועצת יש"ע וגורמים אחרים שינסו להוביל סגנון מאבק מתון ולגיטימי, יאבדו את שאריות הסמכות שלהם, וההנהגה המרכזית תתפצל לרסיסי הנהגות מקומיות, ספוראדיות ומיליטנטיות. ציבור רחב מקרב המתיישבים שלא יהיה מוכן עקרונית ומנטאלית למאבק המיליטנטי שיתפתח, ייטוש בלית ברירה את היישובים וישלם את המחיר הפסיכולוגי הכבד הכרוך בנטישה ללא מאבק. בין המיעוט שיוותר בשטח לבין הכוחות המפנים, יתפתח מאבק בעל אופי אלים, נואש והרואי שעלול לגבות מחירים כבדים, ובמקרי קצה גם שימוש הדדי בנשק חס. הפינוי הברוטאלי שיושלם במהירות, יותיר "אדמה חרוכה" וקרע עמוק שיקשה מאוד לאחותו במערכת היחסים שבין הימין הצינוני דתי לבין חלקים שונים בחברה הישראלית, ובמיוחד השמאל החילוני ליברלי במדינת ישראל.

2.2.5 הנחות ביחס לשאלת המחקר החמישית : העמדות בקרב ציבור המתיישבים ביחס לתסריטים של הישארות יישובים מחוץ לתחומי הריבונות הישראלית

האופציה של השארת יישובים בשטחי יו"ש מחוץ לתחומי הריבונות הישראלית, נרמזה בנאומו של ראש הממשלה נתניהו בקונגרס האמריקני ב-25.11.11, והוזכרה כאופציה של "ברירת מחדל" כשלב ביניים לפינוי מלא במאמרו של יאיר שלג מהמכון הישראלי לדמוקרטיה²⁸. בעקבות הצעתו של שלג ובמקביל אליה מועלים מפעם לפעם חששות מצד גורמים בהתיישבות על אסטרטגיה של נטישה או הפקרה שעליה יוחלט בממשלה במידה ומקבלי ההחלטות יגיעו למסקנה

²⁷ וייתכן שאף לפגוע באופן משמעותי בפיצוי הכלכלי שיינתן למפונים.

²⁸ שלג, 2010: "רגליים שחורות" ביהודה ושומרון: מודל הפינוי האלג'ירי ושאלת התאמתו לישראל, http://www.idi.org.il/breakingnews/pages/opinions_r.aspx

שכובד המחיר של פינוי יזום ומאורגן אינו משתלם למדינה²⁹, אך התייחסות משמעותית לתסריטים מהסוג הזה רווחת בעיקר בשוליים מימין ומשמאל, וכמעט ולא קיימת בקרב הזרם המרכזי של ההתיישבות. כאשר עלתה השאלה על האופציה של הישארות בשטח המדינה הפלסטינית או של ביצוע הפינוי במודל האלגירי, סרב חלק גדול מהמרואיינים לענות באופן עקרוני, ורבים מאלו שענו, הסתפקו באמירות כלליות ומעורפלות. הסירוב העקרוני להתייחס לאופציות הללו בלט בעיקר בקרב דמויות בהנהגה הקיימת, והמוכנות להתייחס באופן משמעותי לסיטואציה אפיינה יותר את המרואיינים שייצגו קבוצות ועמדות שוליות בצה"ד ובהתיישבות. מסתבר שעמימותן של הסיטואציות, ההעדר הכמעט מוחלט של התייחסות אליהן בשיח הציבורי, התקשורת והאקדמי, הסירוב הפלסטיני המפורש להותרת יישובים בתחומי מדינתם העתידית, ותפיסת הסיטואציות כדמיוניות וכלא ריאליות – דוחק אותן לפחות בשלב זה לשולי התודעה, ואינו מאפשר התייחסות משמעותית אליהן מצד המתיישבים. לכן, התשובה לשאלת המחקר החמישית היא כללית, חלקית, קלושה ומעורפלת.

בסיטואציה של יישום הפינוי במודל האלגירי שאותו מציע יאיר שלג (הודעה למתיישבים על הוצאת צה"ל מהשטח, והשארה זמנית של כוח מצומצם שיגן על המתיישבים שיבחרו בשלב הראשון לא להתפנות מרצון), ניתן להעריך שתפתחנה יוזמות מקומיות לשכנוע המתיישבים להישאר בשטח, מתוך ההנחה שאיום ההפקרה הוא איום סרק, מכיוון שלא תהיה לאף ממשלה ישראלית לגיטימציה של ממש להוצאת כוחות צה"ל מהשטח, במידה ויישארו בו עשרות אלפי מתיישבים, ולפנינו אפוא משחק של "מי ימצץ ראשון". כיום, אמירות כאלו נשמעות רק בקרב קבוצות שוליים שטורחות בכלל להתייחס לסיטואציה מעין זו. במידה וסיטואציה כזו אכן תעמוד על הפרק, ניתן להעריך שככל שאסטרטגיה כזו תאומץ כמדיניות על ידי גורמים הקרובים יותר לזרם המרכזי בהתיישבות, בהנהגה הרבנית ובמועצת יש"ע, כך יגדל הסיכוי שהיא אכן תיענה בצורה משמעותית.

ביחס להישארות ביו"ש, מחוץ לתחומי הריבונות הישראלית כתוצאה מהסדר מדיני, ניתן לערוך הפרדה בין המישור העקרוני, לבין המישור המעשי, הריאלי. במישור העקרוני עשוי להתפתח וויכוח אידיאולוגי מרתק על משמעותה של הציונות ושל תהליך שיבת ציון: האם עיקרו מתמצה בכינון ריבונות יהודית בחלק משטחי ארץ ישראל ההיסטורית או שעיקרו הוא בחזרה לארץ ישראל גם ללא ריבונות. בראיונות שהתקיימו לצורך המחקר ניכרה קורלציה ברורה בין מידת הנאמנות לתפיסה ה"ממלכתית" לבין תפיסת הריבונות כרכיב העיקרי והחשוב שבתהליך שיבת ציון ובהתנגדות עקרונית להישארות ביישובים תחת "גלות" פלסטינית. להלן מספר אמירות בנידון של מרואיינים: "זו ירידה ממדינת ישראל לארץ ישראל. כמו שאני תופס את הדברים, עדיף

²⁹ ראו: למשל – ד"ר ניצה כהנא בכנס היסוד לרשות היהודית, <http://www.Youtube.com/watch?v=GmujakHtjAw>

לחיות בת"א תחת ריבונות ישראל מאשר לחיות ברובע היהודי בירושלים תחת שלטון פלסטיני. י. רב קהילה בפ"ת), "לא מוכנה להישאר בגלות. נקודה". (ח. תושבת גוש עציון) "זה רעיון עוועים. לא בשביל זה הקמנו מדינה יהודית. לא בשביל זה נשפך כל כך הרבה דם יהודי". (פ. גוש עציון). התנגדות עקרונית זו התרככה אך במעט כאשר הסיטואציה שתוארה כללה שמירת האזרחות הישראלית, ושימור הזיקה הרצופה למדינת ישראל באופן שבו תתאפשר למשל נסיעה יומיומית משטח היישוב למקום העבודה בתחומי ישראל. לכן, ניתן להעריך (בכפוף להסתייגויות לעיל) ששיעור אפסי מקרב הקבוצה הראשונה (בורגנות בזיקה נמוכה להתיישבות) והשלישית (תורני לאומי ממלכתי) ושיעור קטן בלבד מקרב הקבוצה השנייה (בורגנות בזיקה גבוהה להתיישבות) מוכנים ברמה העקרונית להישארות ביו"ש תחת ריבונות זרה. כאשר הועלתה האפשרות בקבוצה הרביעית, הפוסט ממלכתית המתונה שיעור המוכנים עקרונית להישארות תחת ריבונות זרה, הפך למשמעותי ובקבוצה החמישית, הפוסט ממלכתית הרדיקלית, השיעור היחסי של המוכנות העקרונית הוא הגבוה ביותר. כך אומר למשל, א. מוותיקי המתיישבים, המהווה "סמן ימני" של האגף הבורגני בהתיישבות: "אני מעריך שישנם כאלה שיהיו מוכנים להישאר תחת ריבונות פלסטינית. זו דילמה שהתקיימה כבר ב-1947 כאשר התקיימו דיונים ביישובים שהיו אמורים להישאר תחת הריבונות הערבית. במקרה כזה נצטרך לסמוך על מדינת ישראל שתגן עלינו. זהו סוג של ביטוח חיים חלקי".

לעומת זאת, הרב א., הפוסט ממלכתי אמנם מסכים להיפרד ממדינת ישראל, אבל מציע אפשרות נוספת, שגם עליה לעיתים מדברים: "אני תומך בהישארות בכל מקרה. אין אסון גדול במדינת יהודה לצד מדינת ישראל. אני מאמין שישרור שלום בין שתי המדינות" (...). את הקורלציה בין עוצמת הזיקה ל"ממלכתיות" לבין המוכנות להישאר ביו"ש תחת שלטון זר מאתגרת מ"שמאל" תנועת "ארץ שלום" שהוקמה על ידי תלמידי הרב מנחם פרומן במטרה לפעול לדו קיום בין המתיישבים היהודיים לאוכלוסייה הפלסטינית ביו"ש. לתנועה אין אג'נדה פוליטית ברורה אך בקרב חלק מתומכיה נשמעות באופן לא רשמי אמירות על מוכנות עקרונית להישאר בשטחי יו"ש גם תחת ריבונות פלסטינית³⁰.

ביחס למישור המעשי, הריאלי שורר קונצנזוס כמעט מוחלט שהתרחיש איננו סביר, ושתנאי הביטחון האישי הצפויים למתיישבים תחת הריבונות הפלסטינית יהיו בלתי נסבלים. כמעט כל המרואיינים (למעט אנשי ארץ שלום המועטים) שיקפו עמדה המעניקה אמון כמעט אפסי ברצונם הטוב של כוחות ביטחון פלסטיניים רשמיים להגן על ההתיישבות, וביכולתם בפועל למנוע מעשי טבח מצד גורמים באוכלוסייה הפלסטינית, ובכלל באפשרות המעשית של קיום ההתיישבות תחת הריבונות הפלסטינית. כך למשל י. (מפ"ת): תרחיש של הישארות תחת שלטון פלסטיני לא יעלה על הדעת. זוהי הפקרה לטבח. אם זה יקרה, זה סופה של הסולידאריות היהודית. אם יעשו את זה,

³⁰ בכנס היסוד של התנועה שהתקיים ביישוב עופרה ב-1.9.11, נכחו כ-200 איש, רובם צעירים מתחת לגיל 30.

אין הצדקה לקיומה של המדינה". כך גם האמירה הבאה: "זוהי הצעה טקטית. ההנהגה הפלסטינית לא מוכנה לכך באמת" (י. תושב בנימין, חבר במועצת יש"ע). או, האמירה הזו: "תכל'ס, זה הזוי לגמרי. לא מעשי משום בחינה. יש לנו כאן עסק עם חברה אסלאמית רדיקלית. הם חיים בתוך חברה שבטית, לא בתוך ציביליזציה מודרנית. אי אפשר לנהל חיים מודרניים נורמליים תחת השליטה שלהם". (י. תושב בנימין ועיתונאי ב"מקור ראשון")

האופציה של הישארות יישובים בהסכם תחת ריבונות זרה, נראית כיום לא ריאלית ולא מסתברת, אך במידה והיא אכן תעלה על הפרק, שיתוף הפעולה עם המתיישבים בתהליכי קבלת ההחלטות הנוגעות לקביעת עתידם, יהפוך לחיוני במיוחד. בהעדרו, יקשה מאוד להוביל את המהלך באופן מאורגן ומוסכם, וקיימת סבירות גבוהה לנטישה המונית ומבוהלת של היישובים מחד גיסא ולפעולות יזומות של גורמים קיצוניים במטרה ברורה להתסיס ולהבעיר את השטח מאידך גיסא.

2.2.6 הנחות ביחס לשאלת המחקר השישית: מהן ההשלכות האפשריות של פינוי בקנה מידה רחב על ציבור המפונים בפרט ועל הצה"ד בכלל

בטווח הארוך, ייתכן שהמשבר של קריסת מפעל ההתיישבות וחזון "ארץ ישראל השלמה", יוביל לתהליך של רנסנס דתי, תרבותי או אידיאולוגי בציונות הדתית. את החזון המשיחי המבוסס על שלמות הארץ ייתכן שיחליף בעתיד חזון אלטרנטיבי, שיעמיד במרכז נושאים חברתיים, אוניברסאליים או מיסטיים. ברם, עניינו של מחקר זה הוא בהשלכות האפשריות ה**מיידיות** של פינוי בקנה מידה רחב ביו"ש על הציונות הדתית, ובהשלכות הניתנות לחיזוי סביר, על סמך אקסטרפולציה של תהליכים שהתקיימו לאחר פינויים קודמים, בעיקר לאחר ההתנתקות, מתוך שקלול המאפיינים השונים של הסיטואציה על כל היבטיהם. בטווח המידי, המסתבר ביותר הוא שפינוי עתידי יחולל משבר לא פשוט בצה"ד.

כל הערכה של ההשלכות האפשריות של פינוי המתבססת על התקדים של פינוי גוש קטיף, צריכה להתייחס קודם כל להבדלים המשמעותיים בסדר הגודל של הפינוי, ובעוצמת הזיקה המנטאלית והגיאוגרפית של הצה"ד ליו"ש, בהשוואה לחבל עזה. לכן, תופעות משבריות ברמת הפרט והמשפחה בתחום הבריאות הנפשית והפיזית של הפרט ובתחום הקשר הזוגי והקשר שבין הורים לילדיהם, שנצפו ונחקרו לאחר ההתנתקות, עלולות להגיע להיקפים שיגרמו להם לעמוד במרכז סדר היום של הצה"ד כולה וישאבו נתחים מרכזיים ממשאביה הקהילתיים, החינוכיים והמקצועיים להתמודדות איתן. הערכה זו תקפה ברמה לא פחותה של חומרה ביחס למשבר שיחווה הנוער מהיישובים המפונים ועמיתיו שיהיו שותפים אקטיביים למאבק בפינוי. לתופעות האנרכיסטיות של "תג מחיר" מחד ושל בני נוער הנפלטים ממסגרות חינוכיות ונגררים לדפוסי התנהגות מסוכנים כחיי שוטטות והתמכרות לסמים ולאלכוהול מאידך, ישנו קשר מובהק לתהליך ההתנתקות, ולמשבר האידיאולוגי והמנטאלי שנגרם בעקבותיו לשיעור לא מבוטל בדור

הצעיר של המפונים ושל המתיישבים ביו"ש. קפיצה אפשרית בסדר הגודל של תופעות מעין אלו בעקבות פינוי ביו"ש, תהפוך אותן לבעיה מערכתית ומרכזית בסדר היום של הצה"ד כולה. גם תופעות פחות אקוטיות בקרב הנוער הציוני דתי, (בדגש על נוער תורני לאומי ונוער שיחווה ישירות את הפינוי), שבמרכזן משבר אמון ביחס למדינה ולמוסדותיה וביחס לסמכות הרבנית, החינוכית וההורית בתוך הצה"ד, יעסיקו באופן אינטנסיבי את סדר היום הציוני הדתי.

המשבר הכלכלי שיפגע במשפחות המפונות עלול להקרין גם כן על הצה"ד כולה, בגלל עוצמתו והיקפו הצפויים. המערכת הקהילתית הציונית דתית תיאלץ להשקיע משאבים מרובים בזמן ובממון בטיפול ובשיקום המשפחות והפרטים שייקלעו לקשיים כלכליים חמורים ו/או לבעיית תעסוקה בעקבות הפינוי. ברמה המוסדית, הצה"ד תספוג מכה כבדה בעקבות הפינוי. מוסדות חינוכיים שחלקם טופחו במשך עשרות שנים, ירדו לטמיון, ובמצב שיוצר לא תהיה אפשרות של ממש לשקמם בטווח הקצר. הפגיעה הצפויה במוסדות הצה"ד בעקבות הפינוי תורגש בעיקר באגף התורני, ותקשה עליו מאוד לתפקד כציבור מאורגן.

בכל הקשור לזיקה לאידיאולוגיה הציונית הדתית, ל"ממלכתיות" וליחס למדינה ולמוסדותיה, התופעה שבלטה לאחר התנתקות הייתה הירידה בשיעורי הגיוס **האיכותי** (יחידות קרביות, סיירות וכדו'), שנבלמה עם פרוץ מלחמת לבנון השנייה³¹. התופעה המשמעותית ביותר הצפויה במקרה של פינוי ביו"ש, אינה חילון המוני, נטישת האידיאולוגיה הציונית, או קריסת הזיקה ל"ממלכתיות", אלא מעבר ל"ציונות לייט", שתבטא בהקטנת המוכנות להירתם למשימות לאומיות, ובהסתפקות במילוי המינימאלי של החובות האזרחיות. לצד תופעה זו, ניתן לצפות גם למעברים חריפים יותר לעמדות פוסט ממלכתיות ופוסט ציוניות, אך ההיקף של מעברים אלו יהיה קטן בהרבה בהשוואה לתופעה המרכזית של "הצטננות" הלהט הציוני וחיזוק מרכיבי הזהות הקהילתיים והאינדיבידואליים על חשבון המרכיבים הממלכתיים והקולקטיביים.

מגמה זו תורגש ככל הנראה גם בממד הדתי. בניגוד לתופעות של "חילון התנהגותי" שרווחו בקרב בני הנוער המפונים מגוש קטיף בסמוך לפינוי³², לא התרחשה בתוכם כמעט תופעה של "חילון אידיאולוגי". אדרבה, מחקרים לא מעטים הוכיחו שבמצבי משבר גוברת הנטייה להיאחזות באמונה הדתית, ולחיפוש השראה ותמיכה במקורות דתיים³³. מאידך, סגנון הדתיות עשוי לעבור שינוי, ותהליכים של פנייה לדתיות בעלת אופי אינדיבידואלי ונאו- חסידי, הנותנת מרחב גדול יותר לרגש, עשויים להתעצם ולהתחדד בעקבות פינוי ביו"ש, בדומה למה שכבר אירע בעקבות ההתנתקות. ניתן גם להניח שלתודעה מתחזקת של "הסתר פנים" תהיה השפעה משמעותית על הסגנון וההתנהלות הדתית. מפנה אידיאולוגי נוסף שעלול לסחוף בעיקר את השוליים הרדיקליים

³¹ ריאיון עם ג. בעל תפקיד בכיר במערכת החינוך הממ"ד שקיבל את הנתונים מאגף כוח אדם בצה"ל.

³² שהתבטאו בעיקר בעישון סיגריות וסמים, בילוי בפאבים, שתיית אלכוהול וכדו' אך לא במעשים עקרוניים ומתריסים כנגד המסגרת הדתית כחילול שבת או אכילת מאכלי טרפה.

³³ ראו: ביליג, 2006: 143-159

של הציבור התורני לאומי, הוא המרת האידיאולוגיה המשיחית, הציונית-ממלכתית והמתונה יחסית מבית מדרשם של הראי"ה קוק ובנו הרצ"ה קוק, באידיאולוגיה משיחית לא ציונית, אנטי ממלכתית ורדיקלית, המבוססת על תיאולוגיה חבדי"ת ועל משנתו של הרב יצחק גינזבורג³⁴.

התהליך האידיאולוגי המשמעותי ביותר העשוי להתחולל כתוצאה מהפינוי והמאבק שיהיה כרוך בו, הוא הקיבוע של השסע המשמעותי ביותר המפלג כיום את הצה"ד. העבודות העדכניות שנעשו על החברה הדתית לאומית כיום, מציגות תמונה מורכבת של מגזרים ותתי מגזרים שהשסעים המפרידים ביניהם הנם מצטברים בחלקם ומצטלבים בחלקם. הפולמוסים שליוו את ההתנתקות ואת המאבקים השונים נגד הרס מבנים ומאחזים ביו"ש, חשפו את השסע האקוטי והמשמעותי ביותר המפריד כיום בין הרוב בצה"ד, בעל הנטיות הבורגניות, לבין המיעוט הנמנה רובו ככולו על האגף התורני לאומי. שסע זה נוגע למעמדה הבסיסי של הצה"ד ביחס לחברה הישראלית: האם הצה"ד בבסיסה מהווה חלק בלתי נפרד מהאתוס הישראלי ומהחברה הישראלית, גם במחיר של וויתור מסוים על אינטרסים וערכים ציוניים דתיים, או שמא הצה"ד בבסיסה מהווה "תרבות נגד" אלטרנטיבית לישראליות העכשווית. הנגזרות המעשיות של הוויכוח הן גמישות ומשתנות, ותלויות באופן הנקודתי שבו נתפסת השפעתה של כל פעולה ספציפית על מערכת היחסים בין הצה"ד לבין החברה הישראלית. הרוב הבורגני ישלול בעיקרון כל פעולה הנתפסת על ידי הרוב בחברה הישראלית כחצייה של "קו אדום", הנוגדת באופן חריף את ערכיו ואמונותיו, והמיעוט הרואה בצה"ד (האידיאלית) "תרבות נגד" אלטרנטיבית לישראליות החילונית נוטה להצדיק גם פעולות מעין אלו. בתחום התרבותי, שהשלכותיו על מערכת היחסים בין הצה"ד לציבור החילוני פחות אקוטיות, קו השסע בין שתי התפיסות חופף פחות או יותר את החלוקה הבסיסית בין "דתיים לאומיים" ל"תורניים לאומיים". בתחום הפוליטי המצב מורכב יותר, ולצד מיעוט קטן רדיקלי בציבור הבורגני ש"חוצה את הקווים" לעבר תפיסת "תרבות הנגד", האגף ה"ממלכתי" בציבור התורני-לאומי, מזדהה במובהק עם התפיסה הבסיסית של חיבור לחברה הישראלית. מבין כל המחלוקות המפלגות ומסעירות את החברה הדתית לאומית בשנים האחרונות, הוויכוחים שהתעוררו אודות דרכי ההתנהלות הראויות בכל סיטואציה של פינוי יישובים או מאחזים, היו הטעונים והנוקבים ביותר, וניתן לראות בהם "פרומו" לשסע העמוק שיחצה את הצה"ד בסיטואציה עתידית של פינוי רחב הקף ביו"ש.

³⁴ ראו: מוזס, תשס"ט: 79-85

סיכום

בנייר עמדה שנכתב שנתיים לפני ההתנתקות מגוש קטיף בשם: "המשמעות הפוליטית והחברתית של פינוי יישובים בישי"ע" (שלג, 2003), העלה יאיר שלג מספר המלצות בתחום הפוליטי:

1. הגעה להסכמה לאומית רחבה, כולל רוב מיוחס (אבל לא רוב יהודי). 2. חשיבות תהליך הידברות בין המפנים למפונים. 3. יצירת תהליך פינוי הדרגתי. 4. חשיבות מתן פיצוי נרחב למפונים. 5. חשיבות הצמצום של מספר המפונים כמידת האפשר. 6. ניהול מעקב אחר יחידים וקבוצות שוליים קיצוניים, המסוגלים להגיב באלימות. 7. יצירת קשר עם המנהיגות הכללית והמקומית של המתנחלים בזמן תהליך הפינוי. 8. חשיבות הרחבת מוטת השליטה של הנהגת המתיישבים עד לרמות המקומיות ביותר.

בתחום החברתי הציע שלג: 1. הימנעות מאי בהירות לגבי הפינוי וכל הקשור בו. 2. עדיפות לדיור חלופי על פני פיצוי כספי לשם קניית דיור חלופי. 3. מתן סיוע מקצועי להתמודדות עם ההשלכות הנפשיות של הפינוי. 4. מתן תמיכה ממשלתית גלויה במפונים. 5. הימנעות של שני הצדדים, הממשלה והמתיישבים, מהתמקחות כספית על גובה הפיצויים.

במהלך ההכנות לביצוע תהליך ההתנתקות ובעת הפינוי מגוש קטיף, דומה כי כמה מההמלצות הללו אכן יושמו, ובמיוחד קיום הקשר שבין נציגי המדינה לבין הנהגת המתיישבים והרחבת מוטת השליטה של הנהגה זו על המפונים. באותה עת חלק משמעותי מההמלצות לא יושם. מעל לכול בולט הכישלון במתן טיפול הולם למתיישבים, כפי שקבעה ועדת החקירה שעסקה בכשלים בהתמודדות עם המפונים מגוש קטיף.

לאור ממצאי מחקרנו, דומה כי קיימת היחלשות של ממש במגמות הממלכתיות במגזר הציוני הדתי התורני, והתחזקות המגמות הרדיקליות באגפים הקיצוניים של הציונות הדתית. תהליך זה אינו מבשר מפגש קל בין המדינה ונציגיה לבין חלק לא קטן מבין המתיישבים. אמנם, דומה כי אין סכנה למלחמת אזרחים של ממש בקנה מידה משמעותי, אולם בכל זאת, יש רגליים להנחה כי יהיו עימותים אלימים רבים בין שני הצדדים, שבמקרים בודדים וקיצוניים יכולים להגיע עד לכדי ירי הדדי.

ראוי לזכור כי תסריטי האימה שמילאו את התקשורת הישראלית לפני הפינוי של גוש קטיף, לא התממשו, וכי המגמה הממלכתית במחנה הציוני הדתי גברה, על אף הטראומה הקשה שיצרה ההתנתקות. המגמה הממלכתית היא עדיין, שביל הזהב של רוב המחנה הציוני הדתי, הבורגני והתורני המתון. ובכל זאת, כפי שעולה ממחקר זה, הטראומה של ההתנתקות בכלל, ומצבם של המפונים מגוש קטיף בפרט, כמו גם העימותים האלימים בעמונה, השאירו חותם של ממש על

ציבור משמעותי בקרב המחנה הציוני הדתי, במיוחד בשכבת הגילאים הצעירה שבו. לאור זאת, דומה כי מספר מהמלצותיו של יאיר שלג, רלוונטיות היום, כמעט עשור לאחר כתיבת הדברים, עוד יותר. מעל לכול, עולה חשיבות היחס של מנהיגות המדינה כלפי המתדיינים, קיום דיאלוג עם הנהגתם, קיום משאל עם על החלטה על פינוי יישובים, ניסיון להגעה לרוב גדול כמידת האפשר הן בכנסת והן במשאל העם, גם אם לא ניתן יהיה להגיע לרוב יהודי ממש. הכנת תשתית חלופית **קהילתית** הולמת למפונים, **לפני הפינוי**, היא יסוד מרכזי בניסיון לצמצם את הקונפליקט בין הרשויות לבין המתדיינים.

כפי שאמרנו בפתח הדברים, מחקר זה נעשה מתוך ניסיון כן להימנע מהבעת עמדה בעד או נגד פינוי יישובים יהודים ביהודה ושומרון כחלק מהסדר מדיני מקיף או חלקי, או באופן חד צדדי. עם זאת, חשיבות הסוגיה אשר יכולה להתגלגל לפתחנו בעתיד הלא רחוק, ואשר תוצאותיה יכולות להיות משמעותיות ביותר ליציבותה של מדינת ישראל ולרקמת היחסים בין דתיים לחילוניים בה, מחייבת אותנו לנסות לעמוד על הלך רוח ועל נטיות שונות בתוך ציבור המתדיינים. לשם כך נעשה מחקר זה.

מקורות

- ביליג, מ', 2006, "השפעתה של האמונה הדתית בהתמודדות עם תהליך ההתנתקות", סוגיות חברתיות בישראל, 2, עמ' 143-159.
- בן יוסף, ש', 2010, יש פתרון לכל מתיישב: היבטים קהילתיים של שיקום מתיישבי גוש קטיף, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, רמת גן, אוניברסיטת בר אילן.
- בן נשר א', להד, מ' ושחם, י', 2002, דו"ח תוצאות סקר עבור משרד הרווחה: ארגונים, פעילויות ומרכיבי חוסן קהילתי בפרויקט שח"ק, קרית שמונה, המרכז לפיתוח משאבי התמודדות. גינזבורג, י', תשס"ו, קומי אורי: פרקי מאבק ותקומה, כפר חב"ד, גל עיני.
- דון יחיא, א', תשס"ג, "הספר והסיף הישיבות הלאומיות ורדיקליזם פוליטי בישראל" בתוך, א' שגיא וד' שוורץ (עורכים), מאה שנות ציונות דתית כרך שלישי: היבטים רעיוניים. רמת גן: הוצאת אוניברסיטת בר אילן, עמ' 187-229.
- הלינגר, מ' תשס"ב, דגם הדמוקרטיה היהודית לעומת דגם היהדות הדמוקרטית בהגות האורתודוקסית המודרנית הציונית במאה העשרים, עבודת דוקטור, רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן.
- הלינגר, מ' והרשקוביץ, י', 2012, ציות ואי ציות בציונות הדתית מגוש אמונים (1974) ועד לתג מחיר (2012). ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, בדפוס.
- טאו, צ'. י', תשנ"ד, לאמונת עתנו – קווים להבנת התקופה, חלקים א-ב, ירושלים, ללא ציון הוצאה.
- טאו, צ'. י', תש"ס, לאמונת עתנו – קווים להבנת התקופה, חלק ג', ירושלים, ללא ציון הוצאה.
- מוזס ח', 2009, מציונות דתית לדתיות פוסט מודרנית: מגמות ותהליכים בציונות הדתית מאז רצח רבין, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, רמת גן, אוניברסיטת בר אילן.
- מלמד, ז' (עורך), תשנ"ה, ארץ הצבי: רבנו הרב צבי יהודה קוק זצ"ל במערכה על שלמות ארצנו, בית אל, נתיבי אור.
- סנג'רו, ב', 2007, "ההינתקות כמבחן לדמוקרטיה הישראלית": "דמוקרטיה מתגוננת" או דמוקרטיה מגומדת? על טיפולן של רשויות אכיפת החוק – המשטרה, הפרקליטות ובתי המשפט בהתנגדות להינתקות", ספר אורי קיטאי, נבו, עמ' 193-245.
- קוק, צ'. י', תשס"א, להלכות ציבור, ירושלים, חוסן ישועות.

רויטמן, מ', 1989, "הזדהות השלכתית – מפתח להבנת תהליכים בין אישיים וקבוצתיים", **שיחות** ג' 2, עמ' 124-129.

רימון, י.צ., תשס"ו, "תפילה לבטלה?: על העוצמות המדהימות שנתגלו באירועי הגירוש מגוש קטיף", בתוך ש' אלדר (עורך), **אלומת אור: ימים של חסד בלב כפר מימון; אסופת מאמרים בענייני המגילה ואירועי כפר מימון, לזכרו של דני אלדר**, כפר מימון, עמ' 40-45.

שוורץ, ד', תשס"א, **אתגר ומשבר בחוג הרב קוק**, תל-אביב: ספרית אופקים, עם עובד.

שחורי, מ' ולאופר, אביטל, 2008, "תחושת המצוקה הנפשית והאמון בשלטון החוק לנוכח השינויים הגיאופוליטיים בקרב בני-נוער המתגוררים בשומרון", בתוך: "י אשל (עורך), **מחקרי יהודה ושומרון**, קובץ יז, אריאל, עמ' 239-252.

שחורי מ'. ולאופר א', 2009, "מצוקה והסתגרות אידיאולוגית בקרב בני נוער שפונו או שהתנגדו לפינוי יישובים: מעקב לאחר שנתיים", **חברה ורווחה** 29 (4), עמ' 431-453.

שלג, י', תשס"ג, **המשמעות הפוליטית והחברתית של פינוי יישובים ביש"ע-נייר עמדה 42**, ירושלים, המכון הישראלי לדמוקרטיה.

שרלו, י', 2010, **שו"ת ההתנתקות**, תל-אביב: משכל.

Claire B., 2009, "Long Term Recovery from Disasters – The Neglected Component of Emergency Management", *Journal of Homeland Security and Emergency Management* Vol. 6, Issue 1, Article 46.

Hellinger, Moshe, 2008, "Political Theology in the Thought of 'Merkaz HaRav' Yeshivah and Its Profound Influence on Israeli Politics and Society since 1967," *Totalitarian Movements and Political Religions* 9, 4, pp. 533-55.

Hellinger, Moshe and Yossi Londin, 2012, "The Relationship between Socio-Economic Ideology and Religious and Political Ideology: Variant Movements of Religious-Zionism in Israel 1995-2007, as a Test Case", *Journal of Political Ideologies* 17,1, pp.87-106.

Rotter J.B., 1966, "General Expectancies for Internal Versus External Control", *Psychological Monograph*, 80, 609.

מקורות מהאינטרנט:

כהנא, נ', הרצאה בכנס היסוד לרשות היהודית, (8.9.11)

<http://www.youtube.com/watch?v=GmujakHtjAw>

עזריאל, א': "מבט לעתיד לאור לקחי העבר" (ינואר, 2010)

<http://www.binyamin.org.il/?CategoryID=664&ArticleID=1821&page=1>

שלג, י', 2010: "רגליים שחורות" ביהודה ושומרון: מודל הפינוי האלג'ירי ושאלת התאמתו

http://www.idi.org.il/breakingnews/pages/opinions_r.aspx

לישראל,

58% מהדתיים : לא לציית לפקודה לפינוי יישובים (14.3.11)

<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-404122,00.html>

אוניברסיטת
בר-אילן

רמת גן 5290002
www.argovcenter.org